

ALTAN TOPÇI

Dr. TUNCER GÜLENSOY

I. Giriş; II. Moğol yazısıyla metin (ilk 8 sayfa); III. Transkripsiyon (ilk 5 paragraf); IV. Tercüme (1-21. paragraflar: Başlangıcından Çinggis'in tahta çıkışına kadar) ve notlar.

I. Giriş

Moğol dilinin en eski yazılı vesikası olarak kabul edilen Uygur harfleriyle taş üzerine yazılmış beş satırlık Moğolca yazıttan¹ sonra, en önemli diğer bir vesika, Türkçe tercümesi Ahmet Temir tarafından ortaya konan *Moğolların Gizli Tarihi* adlı eserdir². XIII. yüzyıl Moğol tarihini³ ve Moğollar hakkında efsanevi şecereden⁴ başlayarak Ögedei zamanına kadarki en eski bilgileri içine alan bu büyük eserden başka ilim dünyasının yakından tanıdığı diğer bir eser de *Altan Topçı*⁵ dir. 1604 yılında⁶, diğer bir görüşe göre de daha eski bir devrede yazıldığı zannedilen *Altan Topçı*, hemen hemen (Kozin'in mukayeseli neşri neticesinde % 83'ü)⁷ Moğolların Gizli Tarihi (=MGT)'nin aynıdır.

Altan Topçı (=AT)'nin yanında *Altan Debter*⁸ adlı diğer bir Moğolca eser vardır ki, *Cami'üt-tevârih*'in meşhur yazarı İranlı Reşidüddin,

¹ 1219-1220 yıllarında Uygur harfleriyle taş üzerine yazılan ve Baykal Gölü civarında bulunmuş olan beş satırlık Moğolca yazıt, bu dilin en eski âbidesi olarak kabul edilmektedir. Taşın aslı hâlen Leningrad Asya Müzesi'nde olup, I. J. Schmidt, D. Banzarov ve I. Klyukin tarafından tetkik edilmiştir. (bk. Ahmet Temir, *Moğolların Gizli Tarihi*, "Giriş", s. IX, not 4).

² *Manghol-un Niuşa Tobça'an (Yüan Ch'ao Pi-Shi). Moğolların Gizli Tarihi.* (Yazılışı: 1240), I, Tercüme. Prof. E. Haensch'in Almanca ve S. Kozin'in Rusca tercümesini Moğolca aslı ile karşılaştırıp dilimize çeviren: Dr. Ahmet Temir. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1948, LII + 300 s. Metin dışında 2 harita ve 1 fotokopi vardır.

³ XIII. yüzyıl Moğol tarihi hk. umumî bilgi için bk. Temir, *MGT*, s. VII-XIV.

⁴ bk. Tuncer Gülensoy, *Moğolların Gizli Tarihi'ne ve Altan Topçı'ye göre Çinggis Han'ın şeceresi.* AÜDTCF Tarih Dergisi (1967), s. 189-191.

⁵ *AT* hakkında geniş bilgi için bk. C.R. Bawden, *The Mongol Chronicle, Altan Topçı.* Otto Harrassowitz, Wiesbaden 1955, s. 1-34.

⁶ Temir, *a.g.e.*, s. XII.

⁷ Temir, gös. yer.

⁸ Temir, gös. yer.

eserini yazarken bundan faydalandığını söylemektedir. Fakat, *Altan Debter* ile *AT*'nin aynı mı veya başka başka eserler mi olduğu sorusu halâ çözülemediği için, Reşidüddin'in ifâdesi kesinlik kazanmamakta, yâni hangi eseri gördüğü ve faydalandığı bilinmemektedir. Fakat görüşümüze göre, Reşidüddin'in *AT*'yi görmediği ortadadır. Çünkü, *AT*'nin ilk dört paragrafı ve hele ilk iki paragrafı Tibet ve Budizm tesiri ile yazılmış, her satırı Budizm kokmaktadır ki burada verilen şecere Reşidüddin tarafından hiç zikredilmemekte ve hattâ sonraki paragraflarda görülen yer ve şahıs adları imlâ yönünden *Câmi'üt-tevârih'* le uyuşmamaktadır. Diğer bir gerçek te Reşidüddin'in ölüm tarihi olan 1318'dir. *AT*'nin 1604 yılında yazıldığı görüşü kuvvetli iken, bu tarihten 300 sene önce ölen birisinin o eserden istifade etmesine maddeten imkân yoktur. O halde, Reşidüddin'in gördüğü veya görmüş olabileceği iki eser ortadadır. Birisi, yazılışı 1240 (Sıçan yılı) yılının yedinci ayında⁹ yazılıp tamamlanan *MGT*, diğeri *Altan Debter* adlı şimdilik ne olduğu meçhul eserdir. Fakat, *AT*'nin yazılışında *MGT*'nden geniş ölçüde faydalanıldığı su götürmez bir gerçektir. Tercümesini verdiğimiz 21 paragraf içerisinde *AT* ile *MGT*'ndeki benzerliklere aşağıda ve tercüme ile verilen notlarda işaret edilecektir.

AT'nin burada Uygur veya Çin harfleri ile yazılıp yazılmadığının münakaşası yapılmayacaktır. Çünkü eserin elde mevcut Uygur harfleri ile yazılı nüshaları, bu eserin Çin harfleri ile yazılı nüshasından tekrar Uygur harflerine çekilmek suretiyle meydana getirildiği görüşüne kuvvet kazandırmaktadır.

Altan Topçı'nın nüshaları:

Ahmet Temir'in *MGT*'ne yazdığı girişteki nottan¹⁰ ve Charles Bawden'in yayınladığı *AT*'nin önsözünden¹¹ öğrendiğimize göre, *AT*'nin bilinen nüshaları şunlardır:

1. Lama Galsan Gombaev'in Rusça tercümede esas aldığı nüsha, bk.: *Trudy Vostochnogo Otdeleniya Imperatorskago Arkheologicheskago Obshchestva. Chast' Shestaya. Altan Tobçi. Mongol'skaya Letopis', b Podlinnom Tekste i Perevod.* Perevolama Galsana Gomboyeva. Sankpeterburg 1858.

⁹ *Moğolların Gizli Tarihi*, trc. s. 205, § 282.

¹⁰ Temir, *a.g.e.*, s. XIII, not. 2.

¹¹ Bawden, *a.g.e.*, s. 1-6.

2. Pekin nüshası,
3. Leningrad Asya Müzesi'nde bulunan nüsha,
4. Kozin tarafından *MGT* ile mukayese halinde neşredilen nüsha.

Bizim burada üzerinde durduğumuz *AT*'den farklı diğer bir *Altan Topçi Nova*¹² vardır ki, P. Pelliot¹³ bunu Urga Kütüphanesinde bulmuş, bir kopyası Moğolistan Halk Cumhuriyeti İlimler Akademisi Başkanı Camyang-Güng tarafından Paris Bibliothèque National'e verilmiştir¹⁴.

Altan Topçi'den istifade edilerek yazılmış eserler de şunlardır:

1. *Çinggis Kağan-u Çidig*: 1925 yılında bir koleksiyonu Pekin'de bu isim altında yayınlanan eser, "Çinggis Kağan'ın soyu" anlamındadır. Avrupai tarzda 196 sayfadan meydana gelmiş olup, bunun ilk 126'sı *AT*'nin aynısıdır. Batıda Ligeti, Žamcarano ve Vladimirtsov, Japonya'da da Kobayashi, Hattori ve Yazava gibi mongolistler tarafından incelenmiştir.

Çince "*Meng Wen Meng Ku Shih Chi*", İngilizce "*Mongol Chronicle, Çinggis Qağan u Çidig, including Altan Topçi*" adı ile 1940 yılında 14 × 20 cm. ebadında yeni bir baskısı daha yapılmıştır¹⁵.

2. *Boйда Çinggis Qağan-u Çidig*: The Mongol Book Company'nin yayınladığı bu eser, *Çinggis Qağan-u Çidig*'in ikinci bir edisyonudur.

Çin yazısı ile yayınlanan *Boйда Çinggis Qağan-u Çidig*'in ilk 62 paragrafı *AT*'nin aynıdır. Bu eser Yamamoto Mamoru ve Kobayashi Takashiro tarafından *AT*'nin Japonca tercümesi ile beraber kullanılmıştır¹⁶.

Altan Topçi'nin kısmen tercümesini ihtiva eden diğer bir eser de 1940 yılında Tokyo'da Fujioka Katsuji tarafından Japonca olarak yayınlanmıştır. Önsözü Fujioka'nın ölümü üzerine Hattori Shiro tarafından yazılmıştır.

Batıdaki neşriyatı takipteki güçlükten dolayı, burada bu konuda söyleyebileceğimiz son çalışma Charles Bawden'in "*The Mongol*

¹² Temir, *a.g.e.*, s. XIII, not. 2; Bawden, *a.g.e.*, s. 5.

¹³ bk. P. Pelliot, *Notes sur le "Turkestan"*, T'oung-Pao XXVII, 1930, s. 20-55.

¹⁴ Bawden, *a.g.e.*, s. 2.

¹⁵ Bawden, *a.g.e.*, s. 2-3.

¹⁶ Bawden, *a.g.e.*, s. 3-4.

Chronicle Altan Tobči, text, translation and critical notes.” (Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1955), adlı eseridir. Bu eserde geniş bir girişle *AT*’nin nüshaları hakkında bilgi verilmiş, eserin transkripsiyonu yapılırken de farklı nüshalar üzerinde durulmuştur¹⁷.

Bizim *AT* transkripsiyonunu Türk ilmi transkripsiyonu ile yeniden inşa ederken kullandığımız eser de budur. Diğeri, Uygur-Moğol yazısı ile Harvard-Yenching Institute tarafından basılmış olan *Altan Topçı*’dir ki¹⁸, Bawden tarafından (U) nüshası olarak kullanılmıştır. Türkçe tercüme Bawden’in metin transkripsiyonu esas alınarak yapılmış, İngilizce tercümede Moğolcaya nazaran görülen eksiklikler, eserin Moğolca neşri ile karşılaştırılarak, giderilmeye çalışılmıştır.

Eser hakkında:

Eserin bütünü 126 paragraftır. İlk 3 paragrafi ve 4. paragrafin ilk satırları *Moğolların Gizli Tarihi*’nde görülmeyen bir şecereyi ihtiva eder ki, bu şecere mitolojik olup, Tibet Budizminin tesiri altında ortaya çıkmıştır.

AT’de verilen şecere takip edildiğinde görüleceği üzere, Moğolların menşe efsanesinde ve *MGT*’nde “kurt” olarak adı geçen “Börte Çinoa (veya: Çino)” burada “insan” olarak karşımıza çıkar. Keza, Börte Çinoa’nın kuzeye doğru çıkıp Tenggis Denizi’ni geçtikten sonra yabancı bir memlekete gelerek: “Gooa Maral (veya: Goa-Maral; *MGT*’nde: Ho’ai-maral) adlı bakire bir kızla evlenmesinden de Goa Maral’ın “insan” olduğunu görürüz.

Burada dikkati çeken diğer bir husus da, *MGT*’ndeki ifâdeden Tenggis (=Baykal gölü)’in kuzeyden güneye geçtiğidir. Çünkü Moğolların yerleşme merkezi ve kutsal dağı olan Burkan Qaldun dağı Tenggis’e göre güneyde, Orhon nehrine göre doğuda kalmaktadır. *AT*’deki ifâde ise “Börte Çinoa”nın güneyden kuzeye çıktığını belirtiyor.

Yine *AT*’ye göre Börte Çinoa, sanki Moğol olmayan bir kişidir ve Gooa Maral ile evlendikten sonra Moğol kabilesinin bir mensubu olmuştur.

¹⁷ bk. not 5.

¹⁸ *Altan Topçı, A brief history of the Mongols*. Harvard-Yenching Institute, Scripta Mongolica I, Harvard University Press, Cambridge-Massachusetts, 1952.

AT'de "insan" olarak belirtilen "Bozkurt" ile "Beyaz Geyik" in Türk ve Moğol türeyiş efsanesindeki motiflere ters düştüğü görülür.

AT'nin 4. paragrafının son satırlarında verilmeye başlanan ve Çinggis-han'a kadar sürüp gidecek olan şencere *MGT*'nin 1. paragrafının son satırı ile aynı özelliktedir. *MGT*'nin 2. ve 3. paragrafı *AT*'nin 5. paragrafının ilk üç satırını ihtiva eder. Sonra *AT*'de büyük bir farkla Çinggis-han'ın ardılları ile Oyrad hanlarından bahsedilir ve bu 7. paragrafın ilk satırına kadar devam eder. *MGT*'nin 3. paragrafının son satırının karşılığı *AT*'de 7. paragrafın ikinci satırı ile uyuşmaya başlar. *MGT*'nin 5,6 ve 7. paragrafları *AT*'nin 7. paragrafına tekabül eder. Yine *MGT*'nde 17, 18, 19, 20, 21 ve 22. paragrafların içindeki bilgiler *AT*'nin 8. paragrafındadır. Görülen diğer benzerlikler şunlardır:

<u>M G T</u>	<u>A T</u>
§§ 24-26, 28-31	9
32-41, 46, 47	10
54-56	11
59-64 (64'ün bir kısmı)	12
64-69	13
75-77	14, 15 (baş tarafı)
78-80	15
80-82	15 (son kısmı), 16
84-86	17
87	18
90-92	18, 19 (bir kısmı)
93	19
94,95	20
96	20 (son kısmı), 21 (ilk kısmı)

Yalnız şunu belirtmekte fayda vardır: *Moğolların Gizli Tarihi* ile *Altan Topçî*'de görülen bu benzerlikler, kelimesi kelimesine bir benzerlik değildir. Sadece, kronolojik olarak verilen olaylarda görülen benzerliklerdir.

II. Moğol yazısıyla metin (ilk 8 sayfa)

① 1
 2 0
 3 1
 4
 5
 6
 7
 8
 9
 10
 11
 12
 13
 14
 15
 16
 17
 18
 19
 20
 21
 22
 23
 24
 25
 26
 27
 28
 29
 30
 31
 32
 33
 34
 35
 36
 37
 38
 39
 40
 41
 42
 43
 44
 45
 46
 47
 48
 49
 50
 51
 52
 53
 54
 55
 56
 57
 58
 59
 60
 61
 62
 63
 64
 65
 66
 67
 68
 69
 70
 71
 72
 73
 74
 75
 76
 77
 78
 79
 80
 81
 82
 83
 84
 85
 86
 87
 88
 89
 90
 91
 92
 93
 94
 95
 96
 97
 98
 99
 100
 101
 102
 103
 104
 105
 106
 107
 108
 109
 110
 111
 112
 113
 114
 115
 116
 117
 118
 119
 120
 121
 122
 123
 124
 125
 126
 127
 128
 129
 130
 131
 132
 133
 134
 135
 136
 137
 138
 139
 140
 141
 142
 143
 144
 145
 146
 147
 148
 149
 150
 151
 152
 153
 154
 155
 156
 157
 158
 159
 160
 161
 162
 163
 164
 165
 166
 167
 168
 169
 170
 171
 172
 173
 174
 175
 176
 177
 178
 179
 180
 181
 182
 183
 184
 185
 186
 187
 188
 189
 190
 191
 192
 193
 194
 195
 196
 197
 198
 199
 200
 201
 202
 203
 204
 205
 206
 207
 208
 209
 210
 211
 212
 213
 214
 215
 216
 217
 218
 219
 220
 221
 222
 223
 224
 225
 226
 227
 228
 229
 230
 231
 232
 233
 234
 235
 236
 237
 238
 239
 240
 241
 242
 243
 244
 245
 246
 247
 248
 249
 250
 251
 252
 253
 254
 255
 256
 257
 258
 259
 260
 261
 262
 263
 264
 265
 266
 267
 268
 269
 270
 271
 272
 273
 274
 275
 276
 277
 278
 279
 280
 281
 282
 283
 284
 285
 286
 287
 288
 289
 290
 291
 292
 293
 294
 295
 296
 297
 298
 299
 300
 301
 302
 303
 304
 305
 306
 307
 308
 309
 310
 311
 312
 313
 314
 315
 316
 317
 318
 319
 320
 321
 322
 323
 324
 325
 326
 327
 328
 329
 330
 331
 332
 333
 334
 335
 336
 337
 338
 339
 340
 341
 342
 343
 344
 345
 346
 347
 348
 349
 350
 351
 352
 353
 354
 355
 356
 357
 358
 359
 360
 361
 362
 363
 364
 365
 366
 367
 368
 369
 370
 371
 372
 373
 374
 375
 376
 377
 378
 379
 380
 381
 382
 383
 384
 385
 386
 387
 388
 389
 390
 391
 392
 393
 394
 395
 396
 397
 398
 399
 400
 401
 402
 403
 404
 405
 406
 407
 408
 409
 410
 411
 412
 413
 414
 415
 416
 417
 418
 419
 420
 421
 422
 423
 424
 425
 426
 427
 428
 429
 430
 431
 432
 433
 434
 435
 436
 437
 438
 439
 440
 441
 442
 443
 444
 445
 446
 447
 448
 449
 450
 451
 452
 453
 454
 455
 456
 457
 458
 459
 460
 461
 462
 463
 464
 465
 466
 467
 468
 469
 470
 471
 472
 473
 474
 475
 476
 477
 478
 479
 480
 481
 482
 483
 484
 485
 486
 487
 488
 489
 490
 491
 492
 493
 494
 495
 496
 497
 498
 499
 500
 501
 502
 503
 504
 505
 506
 507
 508
 509
 510
 511
 512
 513
 514
 515
 516
 517
 518
 519
 520
 521
 522
 523
 524
 525
 526
 527
 528
 529
 530
 531
 532
 533
 534
 535
 536
 537
 538
 539
 540
 541
 542
 543
 544
 545
 546
 547
 548
 549
 550
 551
 552
 553
 554
 555
 556
 557
 558
 559
 560
 561
 562
 563
 564
 565
 566
 567
 568
 569
 570
 571
 572
 573
 574
 575
 576
 577
 578
 579
 580
 581
 582
 583
 584
 585
 586
 587
 588
 589
 590
 591
 592
 593
 594
 595
 596
 597
 598
 599
 600
 601
 602
 603
 604
 605
 606
 607
 608
 609
 610
 611
 612
 613
 614
 615
 616
 617
 618
 619
 620
 621
 622
 623
 624
 625
 626
 627
 628
 629
 630
 631
 632
 633
 634
 635
 636
 637
 638
 639
 640
 641
 642
 643
 644
 645
 646
 647
 648
 649
 650
 651
 652
 653
 654
 655
 656
 657
 658
 659
 660
 661
 662
 663
 664
 665
 666
 667
 668
 669
 670
 671
 672
 673
 674
 675
 676
 677
 678
 679
 680
 681
 682
 683
 684
 685
 686
 687
 688
 689
 690
 691
 692
 693
 694
 695
 696
 697
 698
 699
 700
 701
 702
 703
 704
 705
 706
 707
 708
 709
 710
 711
 712
 713
 714
 715
 716
 717
 718
 719
 720
 721
 722
 723
 724
 725
 726
 727
 728
 729
 730
 731
 732
 733
 734
 735
 736
 737
 738
 739
 740
 741
 742
 743
 744
 745
 746
 747
 748
 749
 750
 751
 752
 753
 754
 755
 756
 757
 758
 759
 760
 761
 762
 763
 764
 765
 766
 767
 768
 769
 770
 771
 772
 773
 774
 775
 776
 777
 778
 779
 780
 781
 782
 783
 784
 785
 786
 787
 788
 789
 790
 791
 792
 793
 794
 795
 796
 797
 798
 799
 800
 801
 802
 803
 804
 805
 806
 807
 808
 809
 810
 811
 812
 813
 814
 815
 816
 817
 818
 819
 820
 821
 822
 823
 824
 825
 826
 827
 828
 829
 830
 831
 832
 833
 834
 835
 836
 837
 838
 839
 840
 841
 842
 843
 844
 845
 846
 847
 848
 849
 850
 851
 852
 853
 854
 855
 856
 857
 858
 859
 860
 861
 862
 863
 864
 865
 866
 867
 868
 869
 870
 871
 872
 873
 874
 875
 876
 877
 878
 879
 880
 881
 882
 883
 884
 885
 886
 887
 888
 889
 890
 891
 892
 893
 894
 895
 896
 897
 898
 899
 900
 901
 902
 903
 904
 905
 906
 907
 908
 909
 910
 911
 912
 913
 914
 915
 916
 917
 918
 919
 920
 921
 922
 923
 924
 925
 926
 927
 928
 929
 930
 931
 932
 933
 934
 935
 936
 937
 938
 939
 940
 941
 942
 943
 944
 945
 946
 947
 948
 949
 950
 951
 952
 953
 954
 955
 956
 957
 958
 959
 960
 961
 962
 963
 964
 965
 966
 967
 968
 969
 970
 971
 972
 973
 974
 975
 976
 977
 978
 979
 980
 981
 982
 983
 984
 985
 986
 987
 988
 989
 990
 991
 992
 993
 994
 995
 996
 997
 998
 999
 1000

אֶחָד מֵהֵם הָיָה לְהַטִּיף בְּתַדּוּבָה וּלְהִנְחֵל בְּלִיָּה. מֵהֵן
 שֶׁבָּרַךְ אֶת הַקִּבּוּץ וְהָרְפוּאָה לְעָלְמָא דְּמַלְאכָא. בְּעֵת
 הַכַּחְלָה לְשׂוּבָה מֵאֵלֶּיךָ רַחֵם יְיָ אֵת כָּל אֶתְרוּגָא
 וְעָלְמָא דְּמַלְאכָא וְחַיֵּי כָּל אֲבוֹתֵינוּ וְעָלְמָא דְּבָרָא.

אֶתְרוּגָא וְעָלְמָא דְּמַלְאכָא וְחַיֵּי כָּל אֲבוֹתֵינוּ
 וְעָלְמָא דְּבָרָא. בְּעֵת הַכַּחְלָה לְשׂוּבָה מֵאֵלֶּיךָ
 רַחֵם יְיָ אֵת כָּל אֶתְרוּגָא וְעָלְמָא דְּמַלְאכָא
 וְחַיֵּי כָּל אֲבוֹתֵינוּ וְעָלְמָא דְּבָרָא.

אֶתְרוּגָא וְעָלְמָא דְּמַלְאכָא וְחַיֵּי כָּל אֲבוֹתֵינוּ
 וְעָלְמָא דְּבָרָא. בְּעֵת הַכַּחְלָה לְשׂוּבָה מֵאֵלֶּיךָ
 רַחֵם יְיָ אֵת כָּל אֶתְרוּגָא וְעָלְמָא דְּמַלְאכָא
 וְחַיֵּי כָּל אֲבוֹתֵינוּ וְעָלְמָא דְּבָרָא.

אֶתְרוּגָא וְעָלְמָא דְּמַלְאכָא וְחַיֵּי כָּל אֲבוֹתֵינוּ
 וְעָלְמָא דְּבָרָא. בְּעֵת הַכַּחְלָה לְשׂוּבָה מֵאֵלֶּיךָ
 רַחֵם יְיָ אֵת כָּל אֶתְרוּגָא וְעָלְמָא דְּמַלְאכָא
 וְחַיֵּי כָּל אֲבוֹתֵינוּ וְעָלְמָא דְּבָרָא.

למדינתנו וזהו ענין של חופש אזרחי ופיקוח הממשלה
עליו

לפיכך יש להבטיח את חופש המדינה ואת חופש
האזרחים מפני פיקוח הממשלה ופיקוח
המדינה על האזרחים

1. חופש המדינה מפני פיקוח הממשלה
ועל האזרחים

2. חופש האזרחים מפני פיקוח הממשלה
ועל המדינה

לפיכך יש להבטיח את חופש המדינה ואת חופש
האזרחים מפני פיקוח הממשלה ופיקוח
המדינה על האזרחים

לפיכך יש להבטיח את חופש המדינה ואת חופש
האזרחים מפני פיקוח הממשלה ופיקוח
המדינה על האזרחים

לפיכך יש להבטיח את חופש המדינה ואת חופש
האזרחים מפני פיקוח הממשלה ופיקוח
המדינה על האזרחים

III. Transkripsiyon (ilk 5 paragraf)

(§ 1) *Own suwasti siddam. Erkin bodisong-nar-un töröl-ten-i erdem-ten dededü kad-un icağur-u enedkeg töbed-eçe inağsida ündüsülegsen-i edüi te üi qoriyan ügülesügei orçilang-un kümün amitan-du onoçu üiledkü ügei-in tulada. ori burқан-u cayağa-bar maqa samadi. olan-a ergügdegsen qağan kemen aldarsibai. enedkeg-ün eng terigün maqa samadi qağan buyu. tegün-ü köbegün ücesküleng gereltü qağan tegün-ü köbegün buyan-tu qağan. tegün-ü köbegün tedkün asarağçı qağan. tegün-ü köbegün nama-yi köke kemekü dörben tiib-i ecelegçi altan kürdü-tü qağan. tegün-ü köbegün ücesküleng-tü qurban tiib-i ecelegçi mönggün kürdü-tü qağan. tegün-ü köbegün masi ücesküleng-tü qoyar tiib-i ecelegçi ces kürdü-tü qağan. tegün-ü köbegün sayin ücesküleng-tü nigen tiib-i ecelegçi temür kürdü-tü qağan boyu. tegün-ü köbegün tegüs ücesküleng-tü qağan buyu.*

(§ 2) *tede tabun çakrawarti qağan kemen aldarsibai. tegüs ücesküleng-tü qağan-u köbegün talbiğçi qağan buyu. tegün-ü köbegün talbin bariğçi qağan buyu. tegün-ü köbegün şeküni qağan. tegün-ü köbegün küsi qağan. tegün-ü köbegün yeke küsi qağan. tegün-ü köbegün sayin üceğçi qağan buyu. maqa samadi qağan-u altan uruğ-aça inağsi saluğsan gerge qağan buyu. tegün-ü köbegün sayin töröl-tü qağan buyu. tere qağan-aça ulam cerge-ber saluğsan kad-un eçüs arsalan ogoçı-tu qağan buyu. tegün-ü köbegün ariğün idege-tü qağan. qağan idege-tü qağan. tangsuğ idege-tü qağan. rasiyan idege-tü qağan kiged buyu. ariğün idege-tü qağan-u köbegün burқан bağsi. ücesküleng-tü enetei qoyar buyu: qağan idege-tü qağan-u köbegün nasun-a tegülder ilağüğçi kiged. tegüs sayin qoyar buyu. tangsuğ idege-tü qağan-u köbegün nasun-a tegülder yeke nere-tü kiged. ülü türiddüğçi qoyar buyu: rasiyan idege-tü qağan-u köbegün diwadad ananda qoyar buyu: sikamuni-yin*

(§ 3) *köbegün raquli buyu. raquli toyin boluğsan-u tula. ariğün idege-tü qağan-u icağur tasuraba gekü. olan sudur-ud-tur tasurağsan ügei kemen nomlabai. burқан nirwan-dur nöğçicü mingän ilecü cil boluğsan-u qoyina. maqa samadi qağan-u altan uruğ-aça doruna çasu-tu-yin bel-dür delgeregsen inu eyin buyu. enedkeg-ün mağada-yin küsala qağan-u köbegün sarba nere-tü qağan-u tabun köbegün buyu. odaқан inu töröl-ki köke kiris üsütü. qar köl inu qabtakai. nidün inu दौरa-aça degegside anıku buyu. ene uridaki töröl-dür adali busu kemeldücü. ces qağurçağ-tur kicü gangga mören-dür uğurbai. balbu töbed qoyar-un cabsar-a töbed-ün ebügen mören-ü kicağar-a-aça qağurçağ-yi oluğad negecü ücebesü gooa ücesküleng-tü köbegün aciğu. arban cirğüğan nasu-tu bolcu. qacar-un ündür sayin-i ericü. çasu-tu şambu ağıla dörben ker qacar-ı uğacu nutuğlaya gecü iretele töbed-ün kümün uçiracu qamiğa-aça irekü kümün buyu gecü asağba.*

(§ 4) *degeside ciğabai. kedken tengri-de-çe cayağa-tu buyu. man-u töbed ulus-tur қаn ügei buyu gecü. kücügün-dür-iyen ergün abçu irebei. töbed-ün eng terigün kücügün sandali-tu қаған tere buyu. tegün-ü köbegün erkin doluğan kümün sandalitu қаған. tegün-ü köbegün kii carbu sibağun sandali-tu қаған. tegün-ü köbegün ayitulқа arbai sandali-tu қаған. tegün-ü köbegün küri külüg қал болur sandali-tu қаған. tegün-ü köbegün күн sübin morin sandali-tu қаған. tegün-ü köbegün dalai sübin altan sandali-tu қаған. tegün-ü köbegün ақа inu boroçu. ded inu sibaғуçı. oduқан inu börte çinoa buyu. öbere қағura-ban мағу-laltucu. börte çinoa umara cüg tenggis dalai getülcü cad-un гacar-a ireged. ere ügei гооа maral nere-tü ökin-i abçu. cad-un гacar-tur nutuғлан сағucu. mongғol omoғ-tan bolba. tegün-ü köbegün batai қаған. tegün-ü köbegün temücin. tegün-ü köbegün қuriçal mergen. tegün-ü köbegün oғcim буғurul. tegün-ü köbegün sali қалқaku.*

(§ 5) *tegün-ü köbegün yeke nidün. tegün-ü köbegün sem soçi. tegün-ü köbegün sali қалқаку. tegün-ü köbegün borçigidai mergen. tegün-ü köbegün toraқалçin bayan. boroғçin гооа gergei-tedi acuғu. mongғol-un қаd-un dededü inu eng terigün çinggis қаған. tegün-ü köbegün ögedei қаған. tegün-ü degüü inu külüg қаған. tegün-ü degüü inu möngke қаған. tegün-ü degüü inu kubilai қаған. tegün-ü degüü inu қoyina ölcei-tü қаған. tegün-ü köbegün külüg қаған. tegün-ü köbegün buyan-tu қаған. tegün-ü köbegün gegen қаған. tegün-ü köbegün yisün temür қаған. tegün-ü қoyina cayağa-tu қаған. tegün-ü қoyina қutuғ-tu қаған. tegün-ü қoyina ayicamal қаған. tegün-ü қoyina uқаға-tu қаған. tegün-ü köbegün bilig-tü қаған. tegün-ü köbegün usқal қаған. tegün-ü köbegün corig-tu қаған. tegün-ü köbegün elbeg қаған. tegün-ü қayina oyirad-un batula çingsang mogғol-un törü-yi abuba; tegün-ü қoyina toқuğan қаған. tegün-ü қoyina ului temür қаған. tegün-ü қoyina dalbaғ*

(§ 6) *қаған.*

IV. Tercüme (1 – 21. paragraflar)

I Own suwasti¹ siddam²

Büyük Boddhisatvaların³ doğuşunu⁴, iyi⁵ (ve) meşhur hakan⁶ların menşelerini, onların Hindistan⁷ (ve) Tibet⁸ten sonraki başlangıçlarını toplayarak anlatacağım. Bu dünyanın insanlarında (ve) canlı yaratıklarında başarılı hareketin bulunmayışından dolayı yegâne Buddha⁹'nın emri ile Maha Samadi hakanlar hakamı diye meşhur oldu. Maha Samadi Hindistan'ın ilk¹⁰ hakanı (idi). Onun oğlu¹¹ Büyük Işık Hakanı¹¹ (idi). Onun oğlu¹² Faziletli Hakan¹² (idi). Onun oğlu¹³ Koruyucu (ve) Kurtarıcı Hakan¹³ (idi). Onun oğlu¹⁴ Altın¹⁵ Çark Hakanı¹⁴ (ve) bizi besle diyen Dört Kıt'anın¹⁶ Hâkimi (idi). Onun oğlu¹⁷ Gümüş Çark'ın Mükemmel Hâkimi¹⁷ (ve) Üç Kıt'anın Hâkimi (idi). Onun oğlu¹⁸ Bakır Çark'ın Daha Mükemmel Hakanı¹⁸ (ve) İki Kıt'anın Hâkimi (idi). Onun oğlu

- (1) ¹ *suwasti* <Skr. *suasti* “talih, baht, uğur, şans”.
- ² *siddam* <Skr. *siddha* “tekâmül etmiş”.
- ³ *bodisong-nar-un* <*bodisong* “Bodhisatva” + *nar* “Moğ. çoğul eki” + *un* “Moğ. genitif eki”.
- ⁴ *töröl-ten-i*
- ⁵ *erdem* <Uyg. “iyi, fazilet, kabiliyet”> Moğ. *Irdem* (Kal. Wb. 123) Mançu: *erdemu* (EUTS. 73)
- ⁶ *kad*. Tekili: *kağan* <Türkçe.
- ⁷ *enedkeg* ~ Uyg. *änätäk* (EUTS, 72) ~ Moğ. *änätkäğ* (Kal. Wb. 121) = *änkäk* <Soğd. * *'yntk'k* (Räsänen, *Etym.* s. 43 b)
- ⁸ *töbed*
- ⁹ *burқан* <Skr. 1. *Buddha* “burhan”, 2. “Yaradan, halik, şaman, ilâh, tanrı” (EUTS, 53).
- ¹⁰ *eng*
- ¹¹⁻¹¹ *ücesküleng genel-tü kağan*
- ¹²⁻¹² *buyan-tu kağan*; *buyan*, krş. Uyg. *buyan* <Skr. *punya* “Sevap, iyi amel, kut” (EUTS, 55).
- ¹³⁻¹³ *tedkün asarağçı kağan*
- ¹⁴⁻¹⁴ *altan kürdü-tü kağan*
- ¹⁵ Moğ. *altan* < Türk. (Ork.) *altun* “altın” (ETY; Tekin. *OT.* 301; Uyg. *altun* ay. (EUTS, 13); Kırg. *altın* ay. (Kırg. Sözl. 30); Kaz. *altın* ay. (Çuv. Sözl. 52); Çuv. *iltın* ay. (gös. yer.).
- ¹⁶ Dört Kıt'a, Moğ. *dörben tiib*
- ¹⁷⁻¹⁷ *mönggün kürdü-tü kağan*
- ¹⁸⁻¹⁸ *ecelegçi ces kürdü-tü kağan*

¹⁹ Demir ²⁰ Çarkın ¹⁹ İyi ²¹ (ve) Mükemmel ²² (ve) Bir Kıt'anın Hâkimi (idi). Onun oğlu ²³ Kusursuz Mükemmel Hâkan ²³ (idi).

2 Bunlar beş meşhur Çakrawarti Hanları olarak bilinirdi. ¹ Ücesküleng-tü Kağan ¹'in oğlu Talbigçi ² Kağan (idi). Onun oğlu Talbin Barigçi ³ Kağan (idi). Onun oğlu Seküni Kağan (idi). Onun oğlu Küsi Kağan (idi). Onun oğlu ⁴ Yeke ⁵ Küsi ⁴ Kağan (idi). Onun oğlu ⁶ Sayın Ücegçi ⁶ Kağan (idi). Bunlar Maha Samadi Kağan'ın ⁷ altın neslinden ⁷ gelen kağan âilesi (idi). Onun oğlu ⁸ Sayın Töröl-tü ⁸ Kağan (idi). Bu kağanın neslinden gelen kağanların sonucusu ⁹ Arsalan ¹⁰ Oğoci-tu ⁹ Kağan (idi). Onun oğulları ¹¹ Ariğün İdege-tü ¹¹ Kağan, ¹² Çağan İdege-tü ¹² Kağan, ¹³ Tangsuğ İdege-tü ¹³ Kağan (ve) Rasiyan [Rasâyana] ¹⁴ İdege-tü Kağan (idi). Ariğ-un İdege-tü Kağan'ın iki oğlu ¹⁵ Burkan Bağsi ¹⁵ (ve) ¹⁶ Ücesküleng-tü

¹⁹⁻¹⁹ *temür kürdü-tü*

²⁰ Moğ. *temür* < Türk. (Ork.) *tâmir* "demir" (Tekin. OT. 379); Uyg. *tâmür* = *tâmir* "demir" (EUTS, 233); Çağ. *timür* ay. (Abuşka, 190, 35); Kırg. *temir* ay. (Kırg. Sözl. 724); Çuv. *timar* ay. (Çuv. Sözl. 178).

²¹ Moğ. *sayin* "iyi, asil" < Türk. *say-(ı)n* (?), krş. Uyg. *sanlag* "sayın, sanlı, haşmetli" = *sanlıg* (EUTS, 196).

²² *ücesküleng* "mükemmel, âlâ"

²³⁻²³ *tegüs ücesküleng-tü kağan*

(2)

¹⁻¹ *ücesküleng-tü kağan*

² Moğ. *talbigçi* "kurtarıcı, kurtaran, halâskâr"

³⁻³ Moğ. *talbin barigçi* "Delivering Conserving"

⁴⁻⁴ *Yeke Küsi* "Büyük Küsi"

⁵ *yeke*, Moğ. "büyük", krş. Uyg. *Yeke* "Antroponim" (EUTS, 292)

⁶⁻⁶ *Sayın ücegçi* "Good-at-Seeing"

⁷⁻⁷ *altan uruğ-aça* (*altan* "altın", bk. § 1, not. 15; *uruğ* "nesil, soy" + *aça* "Moğ. ablatif eki").

⁸⁻⁸ *Sayın Töröl-tü* "İyi Doğmuş"

⁹⁻⁹ *Arsalan Oğoci-tu* "Arslan ağızlı"

¹⁰ Moğ. *arsalan* < Türk. (Uyg.) *arслан* (EUTS, 20); Kırg. *arstan* (Kırg. Sözl. 48); Kaz. *arslan* (Çuv. Sözl. 6); Çuv. *araslan, arslan* (Çuv. Sözl. 6).

¹¹⁻¹¹ *Ariğün İdege-tü* "Temiz Yiyecekli"

¹²⁻¹² *Çağan İdege-tü* "Beyaz Yiyecekli"

¹³⁻¹³ *Tangsuğ İdege-tü* "Tatlı (Hoş) Yiyecekli"

¹⁴ *Rasiyan (Rasayâna)* < Skr.; Uyg. *rasayan* (EUTS, 191)

¹⁵⁻¹⁵ *Burkan Bağsi* "Öğretici Budha"; Uyg. *Bağşi* (EUTS, 31) ~ Moğ. *bağşi* (Kal. Wb. 30) < Çin. *po-shih* (Räsänen, *Etym.* s. 59 a)

¹⁶⁻¹⁶ *Ücesküleng-tü Enetei (Nandi)* "Mükemmel Enetei"

Enetei [Nandi] ¹⁶ (idi). Çağan İdege-tü Çağan'ın iki oğlu ¹⁷ Nasun-a Tegülder İlağugçı ¹⁷ (ve) ¹⁸ Tegüs Sayın ¹⁸ (idi). Tangsuğ İdege-tü Çağan'ın oğulları ¹⁹ Nasun-a Tegülder ¹⁹, ²⁰ Yeke Nere-tü ²⁰ (ve) ²¹ Ülü Türidügçi ²¹, üçü, (idi). Rasâyana İdege-tü Çağan'ın iki oğlu Diwadad [Dawadad] (ve) Ananda ²³ (idi). Sişamuni'nin

3 oğlu Rahuli (idi). Denilir ki, Rahuli rahip¹ olduğu için ² Arig-un İdege-tü ² Çağan'ın nesli tükendi. Fakat bir çok tarihî kitap ³larda bu neslin bitmediği öğretilmektedir. Buddha Nirvana ⁴'ya ulaştıktan bin ⁵ yıl ⁶dan fazla bir zaman sonra, Maha Samadi'nin ⁷ altın neslinden ⁷ karlı doğu yamaçlarında çoğalanlar aşağıda sıralanmıştır: Hindistan ⁸'ın Mağada eyâletinin (hâkanı) Hâkan Kusala'nın oğlu Hâkan Sarba'nın beş tane oğlu vardı. En küçük oğlunun doğuştan mavi ⁹ saçları vardı. ¹⁰ Elleri düz, ayakları düztabandı ¹⁰. Gözleri aşağıdan yukarıya doğru kapanırdı. (Onlar birbirlerine şöyle dediler): “Bu, daha önce doğanlara benzemiyor”. (Onu) bakır (bir) kutu ¹¹ya koyarak ¹² Ganj

¹⁷⁻¹⁷ *Nasun-a Tegülder İlağugçı* “Ömrü Bağışlanmış (ve) Muzaffer”

¹⁸⁻¹⁸ *Tegüs Sayın* “Kusursuz İyi”

¹⁹⁻¹⁹ *Nasun-a Tegülder* “Ömrü bağışlanmış”

²⁰⁻²⁰ *Yeke Nere-tü* “Büyük İsim”

²¹⁻²¹ *Ülü Türidügçi* “Not Degenerating”

²² *Diwadad (Dawadad)* <Skr.

²³ *Ananda* <Skr., krş. Uyg. *Anant* “Özel ad, etnonim” (EUTS.14).

(3) ¹ *toyin*, krş. Uyg. *toyin* “rahip” (EUTS, 248) <Çin. *tao-jen*.

²⁻² bk. § 2, not: 12-12

³ *nom* “dinî belge, kitap” Uyg. *nom* “kanun, din, akide, dinî eser” (EUTS, 137) <Soğd. *nom* <Yun. *nomos*.

⁴ *nirwan* (*nirvana*: Budizm'de en yüksek mertebe <Skr. *nervân*; Uyg. *nirwana* = *nirban* (EUTS, s. 136-137).

⁵ Moğ. *minggan* Türk. *ming* < *bing/biñ*, *bin*; MGT'nde: *minka*, *minkan*, *mingkan* şeklindedir. bk. T. Gülensoy, *Moğolların Gizli Tarihi'ndeki Türkçe kelimeler üzerine bir deneme*, AÜDTCF “Türkoloji” Dergisi, V/1, s. 131.

⁶ Moğ. *cil* ~ Türk. *yıl* “yıl, sene” (EUTS, 294).

⁷⁻⁷ bk. § 2, not: 8-8

⁸ *enedkeg*; Uygurca yazmalarda da *enedkeg* şeklinde geçer, bk. § 1, not 7.

⁹ Moğ. *köke* <Türk. (Ork.) *kök* (ETY; Tekin. *OT*. 351); Uyg. *kök*, *kög* (EUTS, 114); Kırg. *kök* (Kırg. Sözl. 498); Çuv. *kəvak* (Çuv. Sözl. 68).

¹⁰⁻¹⁰ AT, metinde: *gar köl inu kabtaķai* “el (ve) ayakları düzdü”

¹¹ *kağurçaķ*

¹²⁻¹² *gangga mören*; Uyg. *Gang* <Skr. *gangā* “Ganj nehri” (EUTS, 80) = *kang*; *mören* ~ Uyg. *müren* (EUTS, 134) <Moğ.

nehri¹²'ne attılar. Nepal¹³ (ve) Tibet arasında, (bir) ihtiyar adam, nehir kıyısından kutuyu aldı (ve) açtı. Baktığı zaman, içinde güzel¹⁴ (ve) mükemmel¹⁵ bir erkek çocuğu (gördü). (Çocuk) onaltı yaşına geldi (ve) memleket¹⁶ in yüksek¹⁷ (ve) iyi yerlerini ararken (ve) karlı¹⁸ ¹⁹Sambu [Şambu] dağlarını¹⁹ (ve) ²⁰dört yabancı diyar²⁰ları düşünürken “Burada yerleşeceğim.” diyerek geldi. ²¹Tibet’li (bir) adam²¹ onunla yolda karşılaştığı zaman: “Sen neredensin?”²² diye sordu.

4 (Çocuk) yukarıya doğru gösterdi. (O adam) “(Bu çocuğun) Tanrı’dan¹ kısmeti var. Bizim Tibet halkı²nın hâkanı yok” diyerek, onu omuzuna kaldırıp götürdü. O, Tibet’in ilk ³Omuza Oturan sandali-tu kağan³’ı idi. O’nun oğlu Erkin⁴ doluşan kümün sandali-tu kağan idi. Onun oğlu Kii carbu sibagun sandali-tu kağan idi. O’nun oğlu Ayitulka arbai⁵ sandali-tu kağan idi. O’nun oğlu Küri [Küwa] Külüg kal [gal] bolur sandali-tu kağan idi. O’nun oğlu Kün [Küwa] subin [subin] morin sandali-tu kağan idi. Onun oğlu Dalai⁶ sübin [subin] altan⁷ sandali-tu kağan idi. O’nun oğullarından büyüğü⁸

¹³ balbu

¹⁴ gooa; MGT.’nde: ho’ai, ko’ai

¹⁵ ücesküleng-tü

¹⁶ gacar

¹⁷ ündür

¹⁸ çasu-tu

¹⁹⁻¹⁹ Şambu ağula; krş. Uyg. şamnū = şmnā “şeytan” (EUTS, 216, 218).

²⁰⁻²⁰ dörben ker gacar

²¹⁻²¹ töbö-d-ün kümün

²² kamiğa-aça “nerede” (*ka < Türk. soru zamiri)

- (4) ¹ tengri-de-çe veya: tengri-eçe (AT’de: tegri; MGT’nde: tenggeri) < Türk. (Ork.) Tānri (ETY; Tekin. OT. 379; Uyg. t(ā)ngri = tngri (EUTS. 233); Kırg. teŋgiri (Kırg. Sözl. 275); Çuv. tθrə (Çuv. Sözl. 184), Kaz., Miş., Büg. teŋrə, Kaz. teŋrə, terə, teri (gös. yer.)
- ² Moğ. ulus < Türk. (Ork.) ulus (ETY; Tekin. OT. 390; Uyg. ulus = ulus (EUTS, 266).
- ³⁻³ terigün kücügün sandali-tu kağan.
- ⁴ erkin < Türk. (Ork.) erk “kudret”, nüfuz, sözü geçerlik” (ETY); Uyg. ärk “kuvvet, kudret, güç” (EUTS, 74).
- ⁵ Moğ. arbai < Türk. arpa (EUTS, 20).
- ⁶ dalai “deniz” < Skr.; Türkçesi: taluy ~ taloi ~ talay (EUTS, 221).
- ⁷ altan, bk. §, not 15.
- ⁸ Moğ. aķa < Türk. (Uyg.) ağa, aķa (EUTS, 9); Çağ. ağa (Abuşka, 19); Kırg. ake (Kırg. Sözl. 12); Çuv. aķa “ağabey, amca” (Çuv. Sözl. 2) pit’ç’e “ağabey” (Çuv. Sözl. 109).

Boroçu [Boroçi] ⁹ idi; ikincisi ¹⁰ Sibaguçi; en küçüğü ¹¹ ¹²Börte Çinoa ¹² idi. (Kardeşler) birbirleriyle kavga ettikleri için, Börte Çinoa kuzeye doğru (giderek) Tenggis ¹³ Denizi'ni geçti (ve) ¹⁴yabancı (bir) memlekete ¹⁴ geldi. (Hiç) evlenmemiş ¹⁵ ¹⁶Goa Maral ¹⁶ adında bir kız aldı (ve o) yabancı memlekette yerleşti. Moğol ¹⁷ kabile¹⁸sinin (bir) mensubu oldu. O'nun oğlu ¹⁹ Batai Çağan ¹⁹, O'nun oğlu Temücin, O'nun oğlu, ²⁰Қuriçal Mergen ²⁰, O'nun oğlu ²¹ Oğcim Bugurul ²¹, O'nun oğlu ²² Sali Kälçaķu ²² [Galgacu] idi.

5 O'nun oğlu ¹Yeke Nidün ¹ (idi). O'nun oğlu ²Sem Soçi ², O'nun oğlu ³Sali Kälçaķu ³ [Kälçaķu, Galcaġu], O'nun oğlu ⁴Borçigidai [Borçigidai] Mergen ⁴, O'nun oğlu ⁵Toraķalçin [Torgalcin] Bayan ⁵ (idi). O, ⁶Boroğçin Goa⁶'yı karısı olarak almıştı. Moğolların ilk (ve) büyük kaġanı Çinggis Kaġan idi. O'nun oğlu Ögedei Kaġan (idi). Onun küçük kadesi Külüg [Güyüg] Kaġan (idi). Onun küçük kardeşi Mönġke ⁷ Kaġan, O'nun küçük kardeşi Kubilai Kaġan, Onun

⁹ *Boroçi*, Moğ. şahıs adı. (Moğ. *boro* <Türk. *boz*; Türkçe: *z* > Moğolca: *r*)
¹⁰ *ded inu*

¹¹ *odukan inu* (*odka inu* / *odaġan anu* / *odġan inu*)

¹²⁻¹² *Börte Çinoa* "Boz Kurt", krş. MGT. *Börte-Çino*

¹³ *Tenggis* "Baykal Gölü", krş. Türkçe: *tengiz*, *deniz*, *dingiz*.

¹⁴⁻¹⁴ *cad-un ġacar-a* (*cad* "yabancı" <Türk. *yad*, *yat* ay.; *ġacar* "memleket, yer")

¹⁵ *ere ügei* (*ere* <Türk. *er* "er, erkek" "erkeksiz").

¹⁶⁻¹⁶ "Güzel Geyik"; MGT.'nde: *Goa-maral* ~ *Ho'ai-maral*

¹⁷ *mongġol*

¹⁸ Moğ. *omog* <Türk. *obog* < *obo* / *oba*.

¹⁹⁻¹⁹ MGT.'nde: *Bataşihan*

²⁰⁻²⁰ MGT.'nde: *Horişar-mengan*; (*mergen* ~ *mergan* "usta, nişancı". Bu söz bir çok Türk lehçelerinde de kullanılmaktadır.)

²¹⁻²¹ MGT.'nde: *A'ucan-boro'ul* (P. Pelliot'ya göre: *A'ucam-boro'ul*, bk. TP, XXXII, s. 357).

²²⁻²² MGT.'nde: *Sali-ħaça'u* (*-ħaça'u*)

(5) ¹⁻¹ *yeke nidün* "büyük göz"; MGT.'nde: *Yeke-nidun*

²⁻² MGT.'nde: *Semsoçi*

³⁻³ MGT.'nde: *ħarçu* veya *Ķarçu*

⁴⁻⁴ MGT.'nde: *Borçigidai-mergan* (Bunun karısı *Mangkolcin-ko'a* idi ki, AT'de zikredilmiyor)

⁵⁻⁵ MGT.'nde: *Toroķolcin-baiyan*; (*baiyan*, Moğol yazı dilinde *bayan* "zengin", krş. Türkçe *bay* "zengin". MGT.'nde de *-Bayan* / *-bayan* şekliyle has ve cins isimlere getirilir: *saķal-bayan* "sert ot" gibi).

⁶⁻⁶ MGT.'nde: *Boraħçin-ho'a* (*-ko'a*)

⁷ *mönke* "ebedi, ölmez, ölümsüz", krş. Türkçe: *mengi* / *bengi* ~ *mengigü*".

küçük kardeşi, sonra ⁸, Ölcei-tü Kağan (idi). O'nun oğlu Buyan-tu Kağan (idi). O'nun oğlu Gegen Kağan (idi). O'nun oğlu ⁹Yisün Temür ⁹ Kağan (idi). Ondan sonra Kutuğ¹⁰-tu Kağan, ondan sonra Ayicamal Kağan, ondan sonra Ukağa-tu Kağan (idi). O'nun oğlu Bilig¹¹-tü Kağan (idi). O'nun oğlu Uska Kağan (idi). O'nun oğlu Corig-tu Kağan (idi). O'nun oğlu Elbeg Kağan (idi). Ondan sonra Oyirad'lardan Batula Çingsang ¹² Moğollara hâkim oldu ¹² (=Moğolları idare etti). Ondan sonra Toğuğan [Toğuğan] Kağan, ondan sonra ¹³Ului Temür¹³ Kağan, ondan sonra Dalbağ

6 Kağan (idi). Ondan sonra ¹Oyirad'lı (bir) Kağan¹, ondan sonra Adai Kağan (idi). Ondan sonra ²Oyiradlardan Toğan³ Tayisi Moğolları idaresi altına aldı². Ondan sonra Tayisung Kağan (idi). Tekrar ⁴, Oyirad'lardan Esen Tayici Moğolları idaresi altına aldı. Ondan sonra Mağa Kürkis Kağan (idi). Ondan sonra Moolon [Molon] Kağan (idi). Ondan sonra Mandukuli [Manduguli] Kağan (idi). Ondan sonra Bayan⁵ Mönge⁶ Bolğu Cinong (idi). Onun oğlu Batu Mönge Sayin Dayun Kağan (idi). Ondan sonra (onun) büyük oğlu Bodi Alağ⁷ Kağan (idi). Onun oğlu Darayisung Küdeng Kağan (idi). Ondan sonra Barsu Bolod⁸ Cinong'un oğlu Gegen Altan⁹ Kağan (idi).

⁸ *köyina*, Moğ. "ondan sonra"

⁹⁻⁹ *Yisün Temür* "Dokuz Demir"

¹⁰ MGT'nde: *kutuk* "kutsal" ~ *kutuktai* ay. ~ *kutuktu* "takdis edilmiş" [Türkçe: *kut* "kut, saadet, kutlama, takdis, ruh" (EUTS, 188)].

¹¹ *bilig-tü* "bilgili" < Türk. *bilig* "bilim, bilgi, ilim" (EUTS, 42) = *bälgü*.

¹²⁻¹² *monggol-un törü-yi abuba*; Uyg. *törü* "töre, örf, kanun, nizam" = Moğ. "kanun, hükümet" (Kow. 1939).

¹³⁻¹³ *Ului Temür* "Ulu, büyük demir". Tam mânasiyle Türkçe bir isimdir.

(6) ¹⁻¹ *oyaradai kağan*

²⁻² *monggol-un törü-yi oyirad-un Toğan (Toğan) Tayisi abuba.*

³ *Toğan (Toğan)* < Türkçe.

⁴ Moğ. *basa*; krş. Uyg. *basa* 1. "bundan başka, sonra, onun arkasından", 2. "arka" (EUTS, 34).

⁵ *Bayan*, krş. Türk. (Uyg.) *bay* "Zengin, varlıklı" (EUTS, 36), bk. § 5, not 5-5.

⁶ *Mönge* < Türk. *mengü* ~ *bengü* "ebedî, ölümsüz, ölmez", bk. § 5, not 7.

⁷ *Alağ* < Türk. *ala* "ala renkli". MGT'nde de *Alağ* adlı bir binbaşının adı geçer, bk. §§ 149, 202, 220).

⁸ *Bolod* < Farsça: بولاد *pülād*.

⁹ *Altan* için bk. § 1, not. 15.

Ondan sonra Tümen¹⁰ Casağ¹¹-tu Kağan (idi). Ondan sonra Buyan Seçin Kağan, ondan sonra Sengge Temür Dügüreng Kağan (idi). Onun oğlu Sümir Mergen Tayici (idi). Onun oğlu Dalai Lama¹²'nin neslinden Yon t'an [Yontan] rgya-mc'o [gyamso "camso"] (idi). Ondan sonra Buyan Seçin Kağan (idi). Onun küçük erkek kardeşi Mangkus [Manggus, Mangkuğ] Mergen Tayici (idi). Onun oğlu Lindan Kutuğ-tu Kağan, onun oğlu¹³ Erke Konkor¹³ Tayici (idi). Onun küçük erkek kardeşi Abanai Çin Wang (idi). Onun

7 oğlu Burani Ging [Çin] Wang (idi): dördüncü nesilden. (Onun)¹ Duwa [Dün] Soğur [Soğur]¹ (ve)² Dobu [Daubu] Mergen² (adlarında) iki oğlu vardı. Duwa Soğur'un alınının ortasında yalnız bir göz vardı (ve) üç günlük yeri görebiliyordu. (Onun) Dayır³ [Dacir] (ve) Boro⁴ (adında) iki atı vardı. Duwa Soğur küçük erkek kardeşi Dobu Mergen'i yanına alarak Burkan Kaldun (dağı)'nın tepesine çıktı (ve) burada oturdu. (Orada) Tenggilig⁵ [Tenggelig] (nehirinin) akıntısı yönünde bir grup göçebenin gelmekte olduğunu gördü. Duwa Soğur küçük erkek kardeşi Dobu Mergen'e: "Uzakta Tenggilig (nehirinin) akıntısı istikametinde (bir) grup göçebe geliyor. Kapalı arabanın içinde bir kız oturuyor. O kızın güzelliği burdan görülüyor. Git, bak" dedi. Dobu Mergen gidip baktığında, kapalı arabanın içinde evlenecek yaşta bir kız vardı. Dodu Mergen bu kıza: "Sen hangi ulustansın?" (diye) sordu. Bu kız: (Ben) Tümed⁶'lerden⁷ Surultai Mergen⁷'in (karısı),⁸ Barhucin Göoa Ağa⁸ [Ağa]'dan⁹ Ariğ Usun⁹'da

¹⁰ *Tümen* <Türk. *tümen* "onbin". (MGT'nde: *Tümen-Tüben* "Antropo-nim", bk. § 170, 171).

¹¹ *casag* <Türk. *yasağ* ~ *yasa*. Uyg. *yasa* "kanun, yasa" (EUTS, 289); Çağ. *yasaldı* "düzeldi" (Abuşka, 402); Kalm. *yasha* < Mançu. *dasa*.

¹² Moğ. *blama* <Tib. *bla-ma*.

¹³⁻¹³ *Erke Konkor* <Türk. *erk*. bk. § 4, not 4; *konkor* "konur, at rengi", krş. MGT'nde: *konkor*; Kırg. *konğur* "kumral, esmer" (Kırg. Sözl. 483).

(7) ¹⁻¹ MGT'nde: *Duwa-soğor* (veya: *-soğor*). *soğor* "kör"; Türk lehçelerinde: *soğor*, *soğır*, *soğkır*, *suğır* "kör" (bk. Radloff, Wb.)

²⁻² MGT'nde: *Dobun-mergan*

³ *dayir* "büyük"

⁴ *boro* "boz", krş. Türkçe *boz*, krş. § 4, not 9.

⁵ MGT'nde: *T. nggelik*

⁶ MGT'nde: *Horitumad* (veya: *Koritumad*)

⁷⁻⁷ MGT'nde: *K(H)orilartai-mergan*

⁸⁻⁸ MGT'nde: *Barhucin-ğo'a* (veya: *Barhucin-ko'a*)

⁹⁻⁹ MGT'nde: *Arih-usun* "Saf su"

doğma ¹⁰ Alung Ğooa ¹⁰ 'yım" dedi. Dobu Mergen onu aldı (ve) ¹¹ Buğu [Buğu] Ƙatagis [Ƙatagi] ¹¹ (ve) ¹² Buğuci [Buğuçi] Salci [Salçi, Salcid] ¹² adında

8 iki oğlan doğurdu. Buğuci Salci(den) Salciğud obası meydana geldi. Buğu Ƙatagis(den) Ƙatagid obası meydana geldi. Dobu Mergen öldü. (O) öldükten sonra, Alung Ğooa erkeksiz ¹ (olarak) Begter ² [Bigter], Belgetei ³ (ve) Bodonçar ⁴ [Bodonçor] adlarında üç oğlan doğurdu. Buğu Ƙatagi (ve) Buğuci Salci, ikisi, kendi aralarında: "Bizim yanımızda erkek yok. Bu üç çocuk kimden?" (diye konuştular). Anneleri Alung Ğooa, onların birbirlerine söylediklerinden haberdar olup: " ⁵ Siz, benim iki oğlum; benim hakkımda şüpheye düşmekte haklısınız ⁵ " dedi. (Alung Ğooa) ⁶ iki oğlundan her birine birer ok verdi. Onlar okları ortalarından kırdılar. Sonra onlara beşer ok verdi. Onlar okları kıramadılar ⁶. Alung Ğooa: "Siz beşiniz bir arada bunun gibi daha kuvvetli olursunuz. ⁷ Gece karanlığında ⁷ sarı ⁸ ışıklı ⁹ (bir) ¹⁰ erkek çocuk ¹⁰ meydana geldi. (Bu erkek çocuk) parlak (bir) ışık (halinde) benim çadırıma girdi. O (çocuk) benim karnımı (elleriyle) oğaladığı zaman ¹¹ ¹² sarı "Ƙalcin" köpeği ¹² oldu (ve) dışarı çıktı; dili (ve) dudaklarıyla yalanyordu; bilhassa kapıya doğru (giderken).

¹⁰⁻¹⁰ MGT'nde: *Alan-ħo'a* (veya: *-ko'a*)

¹¹⁻¹¹ MGT'nde: *Bugunotai*

¹²⁻¹² MGT'nde: *Belgunotai*

¹¹ ve ¹² MGT'nde (§ 19) Alan-ħo'a'nın kocasının ölümünden sonra doğurduğu diğer üç çocuğun adları: *Buğu-Ƙatagi*, *Buğatu-salci* ve *Bodonçarmungħah*'tır. AT'de *Buğu-Ƙatagi* ve *Buğatu-salci* ilk doğan iki çocuk olarak görülüyor ki, doğrusunun MGT'nde verilen şecere olması gerekir.

(8) ¹ *ere ügei* "erkeksiz"

², ³, ⁴ MGT'nde: Alan-ħo'a'nın erkeksiz doğurduğu üç çocuk için bk, § 7, not 11 ve 12.

⁵⁻⁵ krş. MGT. § 20.

⁶⁻⁶ krş. MGT. § 19. Görüldüğü gibi MGT ile AT'deki hâdiseler paragraf olarak birbirini tutmamakta, fakat neticede birleşmektedir. *Alan-ħo'a*'nın, AT'de iki oğluna, MGT'nde ise beş oğluna birden birer ok verdiği görülür.

⁷⁻⁷ *ħara süni* "gece karanlığı"

⁸ *sira* "sarı" < *şira*. krş. Türkçe : *sarı*

⁹ *çiügen*

¹⁰⁻¹⁰ *köbegün*

¹¹ *çak* "zaman, an", krş. Türkçe *çag* ~ *çağ* ay.

¹²⁻¹² *sira Ƙalcin noħai*

(Eğer siz) bununla hüküm verecekseniz, Tanrı'dan¹³ bu çocuklara kader dilerim." dedi. (O zaman) büyük (ve) küçük beş kardeş mülklerinden kendilerine ait olan hisselerini aldılar.

9 (Onlar) Bodonçir'e kestane renginde, sırtı çukurlaşmış (ve) orta yeri yaralı zayıf (bir) at verdiler. Bodonçir: "1 Ne olursa olsun, ölsem de (buna) benim kaderim karar versin." dedi (ve) Onon Nehri'nin yukarisına doğru gitti. (Orada bir) 2 kayanın kovuğuna 2 avladığı güzel (bir) geyiği 3 saklamaya (çalışan bir) kurt 4 gördü. Sezdirmeden yanına yaklaştı (ve onu) vurup öldürdü. (Böylece) kendisine yiyecek tedarik etmiş oldu. Onon nehri kıyısında Yeşil Ev adını verdiği bir kulübe yaptığı zaman Bodonçir, 5 sülün kuşu 5 yakalayan (bir) 6 boz doğan 6 gördü. Atının kuyruk kılı ile tuzak kurdu (ve boz doğanı) yakaladı. Onu ehliştirdi, (kuş avlamak için) kullandı. Nehrin aşağısında, avlandığı yerde yerleşmiş bir oymak 7 vardı. Oraya (kısarak sütünden) yapılmış kımız 8 içmeye giderdi. (Bir müddet sonra) ağabeyi Bigter [Begter] araştırmaya gelerek: "Benim küçük kardeşlerimden birisi Onon Nehri'nin yukarisına gitmişti. Acaba yaşıyor mu, yoksa öldü mü?" diye söylendi. O oymağa giderek: "İki sene evvel kestane renkli tayı olan bir çocuk gördünüz mü?" diye sorduğunda, o oymaktakiler: "Burada bir oğlan var. Buraya kestane renkli atı (ve) boz doğanı ile gelir (ve) hergün burada kımız içer. Sen onu 9 orada burada 9 arama. Burada bekle". dediler.

10 O esnada, öğle vakti olurken, gökte bulut olmadığı halde, bir kaç yağmur damlası düştü. O halk: "Çocuk şimdi çok uzakta değildir"

¹³ *tengri-de-çe*, (-deçe, -çe Moğolca ablatif ekidir.)

(9) ¹⁻¹ MGT'nde: "ölürse ben de ölürüm, yaşarsa bende yaşarım" şeklindedir.

²⁻² *kada-yin konggil-dur*, krş. Türkçe: *kaya*

³⁻³ *gooa maral*. Burada *gooa* "güzel" ve *maral* "geyik" kelimeleri sıfat ve isim olarak görülür ki, § 4'teki *Gooa Maral*'la ilgisi yoktur.

⁴ *çino* "kurt"

⁵⁻⁵ *barıku*; MGT'nde: *kara kuru*, İnt.: "sülün, orman tavuğu", bk. Temir, *MGT*. s. 9, not 5.

⁶⁻⁶ *boro karçığai*; MGT'nde: *karçıkai*, İnt.: "doğan, şahin", krş. Türkçe *karçığa ay.*, *karçığai ay.* bk. Temir, *MGT*. s. 9, not 4.

⁷ Metinde *ulus* olarak geçen bu kelimeyi "oymak" olarak çevirmeyi uygun buldum. MGT'nde: *bole* *irgen* "bir bölük halk" olarak geçer, bk. § 5, not 7.

⁸ *esüg* "kımız, içki", MGT'nde: *esuk*, bk. § 28.

⁹⁻⁹ *eyin teyin* "orda burda"

diye söylerlerken, Bodonçir geldi. Her ne zaman (bir) rüzgâr esse, kuşların tüyleri havada uçuşan kar taneleri gibi Onon Nehri'ne düşer (di). (Bundan da Bodonçir'in kuş avlamaktan geldiğini anlarlardı.) (Sonra), 1ağabey ile küçük kardeş, ikisi beraber¹, memleketlerine gittiler. (Onlar) memleketlerine giderlerken, Bodonçir ağabeyi Bigter'e şunu söyledi: "2(Bir) adamın (bir) ağabeyi, (bir) paltonun (bir) yakası var 2! "Bu oymağı³ yağmalayalım mı?" Ağabeyi: "(Şimdi) bırakalım, ağabey (ve) kardeş memleketimize varalım; onu görüşürüz" dedi. O tekrar ağabeyine söyledi; ağabeyi yine razı olmadı. (Memleketlerine vardıklarında) 4beş kardeş⁴ (vaziyeti) müzakere ettiler (ve) o oymağı zaptederek aldılar. Bodonçir hemen 5hâmile (bir) kızı⁵ yakaladı (ve, eş olarak) aldı. Bodonçir'in oğlu 6Kabiçi [Kabuçi] Külüg⁶ (idi). Onun oğlu 7Bikir Bağatur⁷; onun oğlu 8Mağa Töten⁸; onun oğlu 9Bayisangkor Doğşin⁹; onun oğlu 10Tumbanai [Tunbanai] Seçin¹⁰; onun oğlu Kabul¹¹ Kağan; onun oğlu Bartam¹² Bağatur (idi). Onun oğlu Yisügei¹³

- (10) ¹⁻¹ *ağa degüü koyagula*. *ağa* "ağabey", *degü* "küçük kardeş", *koyar* "iki", *-gula* "komitatif eki" = ağabey (ve) küçük kardeş, ikisi beraber.
²⁻² *kümün ağa-tai*. *degel çığa-tai gele*. MGT'nde bu cümlenin tercümesi şöyledir: "Kardeşim, kardeşim! Vücudun bir başı, elbisenin de bir yakası olması iyidir." Bu söz için bk. Vladimirtsov, *İçt.* § 67.
³ *ulus*
⁴⁻⁴ AT, metinde: *ağa degüü tabuğula* "ağabey (ve) küçük kardeş(ler) beşi birlikte".
⁵⁻⁵ *kegeli-tü ökin* "hamile kız"; *ökin* "kız"
⁶⁻⁶ MGT'nde: *Barin-şiyalatu-kabiçi* ve *Kabiçi-ba'atur*.
⁷⁻⁷ MGT'nde: *Menen-tudun*. (bk. § 45) *Menen-tudun*'un *Kaçi-külük*, *Kaçin*, *Kaçiu*, *Kaçula*, *Kaçi'un*, *Karandai* ve *Naçin-ba'atur* adlarında 7 oğlunun adı geçer. Fakat AT'de yalnız birisinin adı verilir ve MGT'ndeki (bk. § § 46, 47, 48) mufassal bilgiler görülmez.
⁸⁻⁸ MGT'ndeki şecereye göre bunun *Kaidu* (veya: *Haidu*) olması gerekir.
⁹⁻⁹ MGT'nde: *Baişingkor-dohşin*. (Diğer kardeşleri: *Çaraçai-lingku* ve *Çaacin-ortegai*'dir, bk. MGT. § 47).
¹⁰⁻¹⁰ MGT'nde: *Tumbinai-seçen*. *seçen* "akıllı, hâkim" ~ *seçin*. ~ *çeçen*, *seçen* (Kal. Wb. 428) < Türk. **seç-en*
¹¹ MGT'nde: *Kabul* (veya: *Habal*). Fakat, AT'de diğer oğlu *Semsoçüle*'den bahsedilmez.
¹² MGT'nde: *Bartan-ba'atur*. Gizli Tarih'e göre *Bartan-ba'atur*, *Kabul-ka'an*'ın *Okin-barçah*'dan sonraki oğludur. AT'de bahsedilmeyen diğer oğulları şunlardır: *Kutuhtu-munggur*, *Kutula-çahan*, *Kulan*, *Qada'an* ve *Todoyen-oçigin*.
¹³ MGT'nde: *Yesugai-ba'atur*. *Yesugai*, *Bartan-ba'atur*'un *Manggetu-kiyan* ve *Nekun-taize*'den sonra 3. oğludur ki, AT'de diğerlerinin adları geçmez.

11 Bağatur (idi). (O), ¹iki genç kardeş Daritai (ve) Oçoğun¹u avlanırken buldu. (O zaman): “²O bir beyaz yabanî tavşan mıdır²?” diye sordu. (Fakat o) ³yerde çömelip işeyen bir kadındı³. Hemen arabasının izinden gittiler. Yisügei kardeşine: “O kadından iyi⁴ erkek çocuklar doğabilecek” dedi. Arabanın tekerlek izini takip ederek gittiler. Tayiçigud⁵lu (bir) erkek (olan) Çiledü⁶, Ögelen-eke⁷’yi (eş olarak) Olkonud⁸’lardan almış, memleketine gidiyordu. Onları peşlerinden takip edip kovaladılar. Yisügei, iki genç kardeşine: “Onu yakalayalım” dedi. Onlar yaklaştığında, Ögelen-eke kocasına: “Biliyor musun? Bu üç adamın hemen şimdi kötülük yapacakları hallerinden belli. Sen (kaç) git!” diye söyledi (ve) giymekte olduğu gömleğini çıkararak ona verdi. Üç kardeş (kaçmakta olan) Çiledü’yü üç henrin birleştiği yere (ve) ⁹üç tepe⁹nin üzerine kadar kovaladılar (fakat) yakalayamadılar. Yisügei, (orada kalan) Ögelen-eke’yi yakaladı (ve onu kendisi için) aldı. Onlar memleketlerine giderlerken, Ögelen-¹⁰katun¹⁰ gizli gizli ağlıyordu. Daritai (ve) Oçoğun: “Biz üç nehrin birleştiği yere kadar kovaladık, üç tepenin engelini aştık. Sen de bakarsan izini bulamazsın. Eğer bakarsan burada bir şey göremezsin. Ağlıyorsan (sesin) duyulmayacaktır.” dedi. Ögelen-eke bu sözleri

12 işitince, sessizce arkalarından gitti. (Bir gün) Tatar¹’lardan Temücin² [Temüçin] (adlı bir bey) esir olarak getirilmişti. (O zaman)

(11) ¹⁻¹ AT’de *daritai oçoğun degü-ben* olarak geçen ve Bawden’in de “two younger brothers Daritai and Oçokon” olarak tercüme ettiği isimler MGT’nde *Daritai-otçigin* (bk. § 50) şeklinde Bartan-ba’atur’un 4. oğlunun adı olarak geçer. Diğerleri için bk. AT, § 10, not 13.

²⁻² *nigen çindağa biyu kicü* (veya: *gecü*) *kağaba* (veya: *kağamui*).

³⁻³ *nigen ekener sigegsen*.

⁴ *sayin*

⁵ MGT’nde: *Merkit*’lerden (bk. § 54).

⁶ MGT’nde: *Yeke-çiledü* (bk. § 54).

⁷ MGT’nde: *Ho’elun*, *Ho’elun-eke*, *Ho’elun-ucin*, *Ucin-eke*, *Ho’a-ucin* şekillerinde geçer.

⁸ MGT’nde: *Olkuno’ut* (veya: *Olhuno’ut*).

⁹⁻⁹ MGT’nde: “*yedi tepe*” *aşınca*ya kadar.

¹⁰ MGT’nde: *kadun/katun* ~ Türkçe (Ork.) *qatun* “hatun, prenses” (ETY; Tekin. OT. 342), *qadın* “kayın, hısıım” (ETY); Uyg *katun* ay. (EUTS, 171), *katın* = *katun* (gös. yer.); Kırg. : *katın* “karı (zevce), kadın, evli kadın” (Kırg. Sözl. 417).

(12) ¹ Tatar için bk. A. Temir, *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 275-76.

² MGT’nde: *Temücin-uge* (bk. § 59).

Ögelen-ekeden³ bir erkek çocuk doğdu. Onlar ona Temücin adını verdiler. (Temücin ile beraber) Ögelen-ekeden Kazar⁴, Kaçık⁵ (ve) Oçoğu⁶ (olmak üzere) dört erkek çocuk doğdu. Yisügei oğlu Temücin'i (yanına) aldı (ve Temücin'e) anne tarafından (akraba) olan Olkonud'lara⁷ giderek, "(Oğlum için) kadın bakacağım" diye söyledi. Kōngurat'⁸lardan Dei Seçen, ⁹Tongsur (ve) Çinggir⁹ (dağlarının birleştiği yerdeki) ¹⁰su kanalında¹⁰ hayvanlarını suluyordu. Dei Seçen Yisügei'ye rastlayınca: "Borcigin oymağı¹¹, Kiyud âilesi¹²nden oğul (ve) kuda¹³, nereye gidiyorsunuz?" diye sordu. Yisügei: "Oğlum Temücin'i Olkonud'lara güvey¹⁴ yapmak için bir kadın bakmaya gidiyorum" diye cevap verdi. (Bunun üzerine) Dei Seçen: "Ben bu gece bir rüya gördüm. (Rüyamda) tamamen beyaz (bir) doğan¹⁵ vardı (ve) benim avuçlarımın içindeydi. Benim (gördüğüm) rüya, senin (mensub olduğun) Borcigin oymağı, Kiyud âilesi için koruyucu

³ *Ögelen-ekese*, (-sa, -se eki -aça, -eçe gibi ablatif eki olup, Monguor dialektinin özelliğidir. Hal ekleri hakkında toplu bilgi için bk. Tuncer Gülensoy, *Moğolların Gizli Tarihi'nde Hal ekleri ve cümlede kullanılış şekilleri*, basılmamış Doktora Tezi. AÜDTCF kütüphanesi, Doktora Tezleri bölümü).

⁴ MGT'nde: *Kazar* (veya: *Hasar*)

⁵ MGT'nde: *Kaçı'un* (veya: *Haçi'un*)

⁶ MGT'nde: *Temüge*. AT'de, Çinggis-han'ın *Temulun* adlı kızının adı geçmez. (bk. MGT. § 60).

⁷ MGT'nde: Torgut kabilesine mensup *Olkuno'ut*'lar.

⁸ AT, metinde: *Kōnggirad*; MGT'nde: *Unggirat*.

⁹ MGT'nde: *Çekçer* ve *Çihurgu*.

¹⁰⁻¹⁰ *çorğo* "boru, musluk". *usun çorğo* "su kanalı".

¹¹ *omoğ* ~ MGT'nde: *obok* (bk. §§ 41, 42, 44, 46, 139), *omoğ* (bk. § 139).

¹² *yasun*

¹³ *kuda* ~ Türkçe (Kırg.) *kuda* "dünür", *kudaça* "güveyin ve gelinin genç kadın akrabası", *kudağy* "gelinin ve güveyin anneleri ve onların yaşlı akrabaları", *kudanda* "1. kız isteme, 2. dünürlük" (Kırg. Sözl. 516 a). krş. Uyg. *kudas* "dost, ahbap, arkadaş" (Chuas. 17, 25; EUTS, 185), *kudaş* "Bekanter//tamış" (Alt. Gr. 330 b).

¹⁴ AT, metinde: *kürke*, (P) nüshasında: *kürgere*. MGT'nde: *-guregen* (*-güregen*) "güvey, damat" şekliyle pekçok şahıs isminde tamlayıcı unsur olarak görülür. Meselâ: Alçi-güregen, Aşig-güregen, Buğa-güregen v.b. lar). krş. Türkçe (Uyg.) *küdägü* "güvey" (EUTS, 120; Alt. Gr. 317 a; DLT - Dizin, 78 b).

¹⁵ AT, metinde: *songsur*, (G ve P) nüshalarında: *songkur*. krş. Türkçe: *songkur* "sonkur kuşu, yırtıcı kuşlardan biri" (DLT-Dizin, 105).

niteliktedir. Benim ev(im)e git. Orada, benim, dokuz yaşında Börte¹⁶ (adlı) kızım var; onu sana vereceğim. Eski¹⁷(den) bizim memleket¹⁸in (bir) âdeti vardı. Güzel kızlarımız

13 ¹kara deve ¹ler koşulu arabalarla dağlara giderlerdi. (Onları) bütün² bey³lerin kraliçe⁴leri yapmak için. (Bizim) güzel kızlarımız, ⁵alını akıtmalı boz deve⁵lerde, yüksek taht üzerine oturlardı (ve) onları ⁶halkın beyleri⁶ yapardık.” diye söyleyince, Yisügei Bağatur iki atını (ve) oğlu Temücin’i Dei Seçen’e vererek: “Benim oğlum köpek⁷ten korkar, ona çok iyi dikkat et” dedi. Memleketine giderken, yolu üzerinde, Tatar ulusundan bazı kimselere rastladı. Onları ziyafetle⁸ meşgul gördü (ve) atından inerek: “(Onlar) korkunç bir kavimdir, ben onların yanından nasıl kaçabileceğim” diye söylendi. (Tatarlar) yemeğine zehir karıştırarak (Yisügei Bağatur’a) verdiler. (Yisügei Bağatur) evine ulaştığında rahatsızdı; (şöyle) dedi: “(Ben) korkunç Tatar halkına rastladım. Onlar tatlı yemekleri içine zehir katmışlar, o zehirli yemeği bana verdiler.” (Daha çok) rahatsızlaşınca, karısına, Menggelig⁹’i çağırmasını söyledi. (Yisügei Bağatur) Menggelig’e: “Oğullarımdan biri olan Temücin’i Kōnggirad’lardan Dei Seçen’in yanında bırakarak geldim. Çabuk git (ve onu) alıp getir.” dedi. (Menggelig) hemen gitti, (fakat) onu alıp getiremeden ¹⁰Yisügei öldü¹⁰. Ucin-eke doğuştan dirayetliydi,

¹⁶ *börte* ~ Türkçe. *boz*, krş. *Börte Çinoa*.

¹⁷ *erte* ~ krş. Türkçe (Uyg.) *ärdä=ärtä* “erte” (EUTS, 73, 75).

¹⁸ *ğacar*

(13) ¹⁻¹ AT, metinde: *ğara buğura*. *ğara* ~ Türkçe. *ğara* ay. (DLT-Dizin, 167); *buğura* ~ Türkçe (Uyg.) *buğra* “erkek deve” Alt. Gr. 305 a).

² *ğamuğ* ~ Türkçe (Uyg.) *ğamağ* “hepsi, topyekün, bütün”, *ğamağan* ay., *ğamuğ* ay. (EUTS, 163; Alt. Gr. 326 a), *ğamuğ* ay. (gös. yerler.).

³ *ecen*, krş. Türkçe (Uyg.) *igä* “1. idi. Sahip, bey” (Alt. Gr. 130), 2. Peri ruh” (mecaz) (EUTS, 90).

⁴ *ğatun* ~ Türkçe. *xatun*, *gotun* “kadın, kraliçe” Alt. Gr. 309 a) = *ğatın* = *ğatun* = *ğatun* ay. (EUTS, 82, 171).

⁵⁻⁵ *öle ħalcin buğura*

⁶⁻⁶ *ulus ecen*

⁷ *noğai*

⁸ *ğurimlacu*

⁹ MGT’nde: *Munglik* (bk. §§ 68, 69), *Munglik-eçige* (bk. § 69).

¹⁰⁻¹⁰ *Yisügei ecen tengri bolba*.

¹¹ krş. *ögelen*. (Uyg. *ögä* “1. vekil, nâzır, hekim” (EUTS, 146), “2. ün, şöhret” (Alt.Gr. 322; EUTS, 146).

14 doğuştan zeki olan oğlunu daima olgun ¹ yabancı soğan¹ larla besleyerek, (onu) ² ulusunun beyi² yaptı. Karakterli doğmuş olan Ucin-eke, (bir) takdir(i ilâhî) ile doğmuş olan oğlunu küçük balıklarla besleyerek, ³ kaderde olan hâkan⁴ ların taht⁵ ına oturmasına sebep oldu ³. Temücin (ve) Kâsar, ikisi, anneleri Ögelen-eke'ye: "Bigter [Begter], uzun zamandan beri bizim ağ ile tuttuğumuz balıkları alıyor. Bugün ⁶ Kâsar'ın avladığı (bir) ⁷ tarla kuşu⁷ nu çaldı. (Biz) Bigter (ve) Belgetei'yi, ikisi(ni de) öldürmeye gidiyoruz." dediler. Ögelen-eke: "Ey benim oğullarım! Eski ⁹ Tayiçiğud'lardan Örbey-ğooa'nın beş oğlu gibi nasıl böyle konuşabiliyorsunuz? ¹⁰ Gölgenizden başka arkadaşınız, hayvan kuyruğundan başka kamçınız yok¹⁰." diye cevap verdi. Bu sözler üzerine Temücin (ve) Kâsar kapıyı hızla kapayarak dışarı çıktılar. Dışarı çıktıklarında, Bigter [Begter] ¹¹ iğdiş edilmiş¹¹ sekiz beygiri muhafaza için oturuyordu. Temücin önünden¹², Kâsar arkasından¹³ gelerek Begter'in etrafını sardılar. "Biz seni öldüreceğiz!" diye söylediklerinde, Begter: "Siz ki beni yokedeceksiniz, öldüreceksiniz. (Fakat) genç kardeşim Belgetei'yi öldüremeyeceksiniz. Sizi muhakkak

(14) ¹⁻¹ manggir

²⁻² utus-un ecen krş. § 12, not 6-6.

³⁻³ cayağa-tu kağan-i oron-dur oroğulbai.

⁴ kağan, krş. Türkçe: kağan/hağan.

⁵ oron ~ Türkçe (Ork.) orun "yer, konak" (Alt. Gr. 322 a), or "taht" (EUTS, 142)

⁶ ene edür

⁷⁻⁷ bolcimar (bolci mur; bolcuumur).

⁸⁻⁸ ai köbegün min-i

⁹ erte, bk. § 12, not 17.

¹⁰⁻¹⁰ tan-dur següder-eçe (veya: segür-eçe) öbere nödür ügei. segül-eçe (veya: segül-der-eçe) öbere şuçağu ügei. MGT'ndeki fıkra ile aynıdır (bk. § 76).

¹¹⁻¹¹ sırğa ağta; ağta "châtré, cheval, hongre" (Kow. 137) ~ Kalm. : akt^o "verschnittene Pferde, Peitpferde" (Kalm. Wb. 5) ~ Ord. : ag't'a "cheval hongre; châtré" (Dict. Ord. 8); Türk lehçeleri: axta (Tar. Çağ. Az.), aqta (Tel. Leb. Uyg.) (Radloff, Wb. 116, 136); Kırg. : aqta (Kırg. Sözl. 15); Yak. : āxta (Pekarskij, 208) — Farsçada: اختا (ahta) "Wallach" (Doerfer, I, 115).

¹² omono-aça (emüne-eçe| emüne-çe)

¹³ koyına-aça (koyına-ça)

15 onun gücü¹ yenecektir.” dedi. (Onlar) Begter’i öldürdüler. (Begter’i öldürdükten sonra) Temücin (ve) K̄asar, ikisi, Ögelen-ek’e’nin yanına geldiler. Ögelen-ek’e: “Oğullar, siz dik bir kaya² üzerinde saldırmaya (hazır) bir av kuşunun pençesinin tırnağı gibi(siniz); (siz) kendi meşimesini ısırın³ kara köpek³ gibi(siniz);⁴ yağmurlu günde⁴ suya giren bozkurt⁵ gibi(siniz); kendi kemiklerini ısırın⁶ erkek deve⁶ gibi(siniz); hiddetle gizlice hücum eden⁷ barağ köpeği⁷ gibi(siniz); hücum edemeyen pars⁸ gibi(siniz).” dedi. O bunları söylerken Tayıçığud⁹ ansızın eve hücum etti. Tayıçığud: “Ana, (biz) beşimiz bir arada gereksiz¹⁰iz Temücin’i dışarı gönder.” diye seslendi. Temücin bu sözleri işitince, gizlice¹¹ Onon’un ormanına¹¹ gitti (ve) orada saklandı. Tayıçığud bunu bilerek, onun (ormana) girdiği yolu tuttu. (Temücin üç gece ormanda kaldı.) (Üç gece sonra) dışarı çıkmaya kalkıştı. Bel kemeri (ve) askısını taktı (fakat), kayışı (ve) göğüs askısı (yere) düştü. Bey (=Temücin) düşündü: “Kemer belki olur (fakat), göğüs askısı (ve) eğer nasıl düştü?. (Mutlaka) Tanrım¹² beni durdurdu.” (Bunun üzerine) tekrar geri gitti, orada üç gece (daha) geçirdi. Üç gece sonra (Temücin) geri geldiği zaman,

- (15) ¹ *küçün* ~ Türkçe (Uyg.) *küç* “kuvvet” (Alt. Gr. 317 a), “kuvvet, zor; zulüm” (DLT-Dizin, 78 a).
² *kağan* ~ Türkçe (Uyg.) *kađa* “kaya” (Alt. Gr. 328 a; DLT-Dizin. 61 a; EUTS, 173).
³⁻³ *kađa noğai*
⁴⁻⁴ *boruğan edür*, MGT’nde: *boroğan* “fırtına” (bk. § 78) ~ *boro’an ay.* (§ 108).
⁵ *börte çinoa*
⁶⁻⁶ *buğura*, bk. § 13, not 1.
⁷⁻⁷ AT, metinde *baruğ*. (Uzun tüylü olan bu köpek Kırgızlar tarafından, bugün, *Barağ köpeği* olarak söylenir. bk. Kırg. Sözl. 87 a).
⁸ *baras* ~ Türkçe (Uyg.) *bars*, *baars* “kaplan, şahıs ismi” (Alt. Gr. 301 a; EUTS, 34), *bars* “1. pars” (DLT-Dizin, 16 b), “2. pire, bit gibi hayvanların ısırmasından hasil olan kabartı” (DLT-Dizin, 17 a).
⁹ AT’de *Tayıçığud* olarak geçen kişi MGT’nde *Taiçi’ut*’lardan *Tarhutai-kirintuh*’tur (bk. § 79).
¹⁰ *kereg ügei*; *kereg*, krş. Türkçe: *kerek* “gerek, olmalı, yaraşır, lâzım, ihtiyaç, gerekli” (DLT-Dizin, 63 b).
¹¹⁻¹¹ *onon-u tündür*
¹² AT, metinde: *tengri*, (G) nüshasında: *teđri*; MGT’nde: *tenggeri* (bk. §§ 113, 121, 125, 143, 145, 163, 165 v.b.)

16 yolunun üzerine, hareket ettirilemeyecek (kadar ağır) beyaz (bir) taş¹ konmuş olduğunu gördü. “İyi niyetli olan Tanrı babam² beni durduruyor.” (diye düşünerek) hemen geriye (ormana) girdi (ve) üç gece daha orada geçirdi. (O) dokuz gece yiyeceksiz (ve) içeceksiz geçirdi. Sonra: “Benim yaşamama (ve) ölmeme Tanrı babam karar versin!” diyerek (geçide doğru) geldi. Tayiçigud dar geçidin başında bekliyordu. Temücin’i yakalayarak kendi evlerine götürdüler. Boynuna (ve) bileklerine halka taktılar (ve onun başında) nöbet tuttular. Onu göz altında tutarken, ³ Torğan-Sira³’nın iki oğlu Çilağun⁴ [Çilağun] (ve) Çimbai⁵ ona acıdılar. Yazın dolunayın onbeşinde⁶, (Tayiçigud) büyük (bir) şenlik⁷ yaptı. Temücin’i zayıf bir adamın nezaretine bıraktılar. Temücin bu adama halkalarla vurarak alt etti (fakat) adam (yerden) kalkıp yüksek sesle bağırdı. Tayiçigud bu gürültüyü duyarak koşup geldi. Temücin su⁸ya girdi (ve) orada yattı (,saklandı). Torğan-Sira, Temücin’in suya girip yattığını görerek: “Çocuğun orada yatması şimdilik iyi. Ben ormanda arayacağım (Ey) uyanık adam, alnını ört; iyi adam sakal⁹ını düzelt.” dedi. Tayiçigud oraya buraya koştu (ve gitti). Gece karanlık bastıktan sonra¹⁰,

17 kımız¹ çalkanırken² meydana gelen gürültüden faydalanarak, kurtarıcı(sı) Torğan-Sira’nın evine girdi. Torğan-Sira: “Ey³ Temücin

- (16) ¹ *çilağun* <Türkçe: taş. (Türkçe: ş > Moğolca: l)
² *eçiğe*, krş. Türkçe: *eçi* “yaşlı kadın, hanım nine” ~ *açı* ay. ~ *eçe* “büyük kız kardeş” (DLT-Dizin, 36 a).
³⁻³ MGT’nde: *sorkan-şira* (§§ 86-87, 146, 198, 202, 219); Moğ. *şira* ~ Türk. *sarığ* “sarı renk” > *sarı*.
⁴ krş. *çilağun*, not 1; aynı şahıs MGT’nde: *Çilao’un* (bk. § 84, 84).
⁵ MGT’nde: *Çimbai*
⁶⁻⁶ *delger sara-yin arban tabun-a*
⁷ *kurim*
⁸ *usun*, krş. Türkçe (Uyg.) *su*=*suw* “su”, *suğ* “su” (EUTS, 211, 212).
⁹ *sağal*; MGT’nde: *sağal* ay. (bk. §§ 203, 275), *sağal-bayan* “sert ot” (§ 105). krş. Türkçe: *sağal* “sakal” (EUTS, 194; DLT-Dizin, 98 a).
¹⁰⁻¹⁰ AT, metinde: *ğara söni boluğsan-u koyına*.
(17) ¹ *esüg*; MGT’nde: *esüg* “içki” (§§ 85, 145), *esükçiledü* (§ 28), *esü’üt* “kımız, içki” (§ 145).
² *bükekü*; MGT’nde: *buleku*, İnt.: “tere yağı yapmak”. bu söz Moğolcada hem yağ, hem de kımız yapmak anlamına gelmektedir, krş. Moğ. *büligü* “karıştırmak” (Kow. 1236), Kalm. *bülehö*, *bülhü* “karıştırmak, tere yağı yapmak”, *tşige bülhü* “kımız yapmak”, *üsü bülhü* “yağ yapmak” (Kal. Wb. 66 b), bk. Temir. MGT., s. 32, not 2.
³ AT, metinde: *ai* “ünlem”, krş. Türkçe (Uyg.) *ay* “ünlem” (EUTS, 26).

ananın evine git! Niye buraya geldin?” dedi, Torğan-Sira'nın iki oğlu Çılağun (ve) Çimbai: “Çalılar, kaçarak içine gizlenen (bir) ⁴ tarla kuşu ⁴nu saklar. Eğer biz titreyerek gelen bu çocuğa hiç olmazsa acımazsak, ne kadar mesut olabiliriz?” dediler (ve) halkalarını balta ⁵yla kırarak Temücin'i yolladılar. (Torğan-Sira), Temücin'i (ve) Katakān ⁶ adındaki kendi kızını, ikisini beraber, (bir) yün arabasında sakladı. Tayiçiğud sabahleyin erken ⁷den kalktı: “⁸bukağılı (ve) boynu kelepçeli ⁸ çocuk nereye gitti?” diye sordu. (Sonra) ev ev aradılar. Kurtarıcı Torğan-Sira'nın evine geldiler. Torğan-Sira'nın evini aradılar (ve) sıra arabasını aramaya geldiği zaman, Torğan-Sira'nın ağabey ⁹i kaba (bir) tarzda: “Bu yaz ¹⁰ sıcağında, insan, yaşayan bir adamı yün arabasının içinde saklar mı?” dedi. (Bunun üzerine) hepsi dağıldılar. Bundan sonra, Torğan-Sira: “Ah Temücin, sen, neredeyse benim küllerimin gitmesine sebep olacaktın!” dedi.

18 Binmediği kendi kısır dişi atını (ve) iki mahmuzundan birini de Temücin'e verdi. ¹ İki anneden süt emmiş ¹ bir kuzuyu keserek, etini hazırladı (ve) ona (yolluk olarak) verdi. O: “Annene gitmek (için) acele et.” dedi. Sonra Temücin, Ögelen-ek'e ulaşmak için giderken, Tayiçiğut'(lar) onun izini takip ederek peşinden geldiler (ve) sekiz tane kahverengi atı çaldılar. Arkadan gelen bey(de) Belge-tei'yın ² dağ sıçanı ² avlamak için kullandığı kısa yeveli konur ³ ata binerek, (Tayiçiğut'un) peşinden takibe çıktı; çiğnenmiş otlar vasıta-

⁴⁻⁴ *bolcimar*

⁵ *süke*

⁶ AT (G ve P) nüshalarında: *katakān*; MGT'nde: *Ʒada'an*. MGT'nde bu kız Temücin ile beraber yün arabasına saklanmaz, ona bakması için bırakılır.

⁷ *erte*, bk. § 12, not 17.

⁸⁻⁸ *bosugad ginci bağı-tu*

⁹ *ağa*, krş. Türkçe *ağa* “ağabey, büyük kardeş” (EUTS, 6) ~ *ağa* ay. (EUTS, 9).

¹⁰ *cun*

(18) ¹⁻¹ *tel.* krş. Moğ., Kalm. *tel* “kendi anasından başka ikinci anadan süt emen hayvan yavrusu” (Kal. Wb. 390), bk. Temir, s. 33, not 1.

²⁻² *tarbağa* “dağ sıçanı”, MGT'nde: *tarbağa*. Moğ. (Kow. 1679) ~ Kalm.: *tarvağan* ay. (Kal. Wb. 248 b). Türkçede (Tarançi) *tarbağa* ay. bk. Temir, s. 34, not. 3.

³ *Ʒongğur*; MGT'nde: *Ʒongğor* “konur (at rengi)” ~ Türkçe (Kırg.) *konğur* “kumral, esmer” (Kırg. Sözl. 483).

siyle takip ederken ⁴Lağu Bayan ⁴'ın oğlu ⁵Külüg Boğorçi ⁵, süt sağma kabını alarak ıssız ⁶ yerlerde kısraklarını sağıyordu⁷. Bey ⁸ ona rastladı. Boğorçi sordu: “Nereye gidiyorsunuz? Sen Borcigin ⁹ oymağının Kiyud ¹⁰ aile ¹¹sindensin!”. Bey ¹²: “Sekiz kahverengi atımı çalan Tayıçigud’un izini takip ederek geldim” dedi. Lağu Bayan’ın oğlu Külüg Boğorçi, beyi (kendi) açık sarı alacalı yürük atına bindirdi (ve) bir çoğu sürüye gitmiş olduğu için siyah sırtlı beyaz atına (da kendisi) bindi, beyle birlikte takibe katıldı.

19 Onlar Tayıçigud’u aradılar. Geldikleri zaman, (etrafları) sekiz kahverengi atla çevrili bir çok adamın uyuduğunu gördüler. ¹Bey Boğorçi’ye ¹: “Boğorçi, ²sen atları tut, ben içeri gireceğim!” dedi. Boğorçi: “Size iyi ³ (ve) kötü günde ben de katılacağım. Savaş ⁴ gününde ben saklanırsam, o benim için nasıl bir şey olur?” dedi. Bey, Boğorçi’nin sözlerinin iyi olduğunu söyledi (ve) ikisi beraber (içeri) girdiler. Sekiz kahverengi atı dışarı sürerek çıktılar. Sekiz kahverengi atla birlikte (geri) geldikleri zaman, Lağu Bayan (gözü) yolda (onları) bekliyordu. Lağu Bayan (onları gördüğü zaman) bir taraftan da ağlayarak arkasını dönüyordu (ve) “oğlum kendi işini bırakma!” dedi. ⁵ İki anadan süt emmiş (bir) kuzu ⁵yu onlara yolluk için kesti (ve) onları yolcu etti. Bey, sekiz kahverengi atı annesi

⁴⁻⁴ MGT’nde: *Nağu-baiyan* (bk. § 90).

⁵⁻⁵ AT, metinde: *Boğorçi*, (U) nüshası *boğorci*, (P 2) nüshası *borğorçi*. MGT’nde yalnız *Bo’orçu* (§ 90, 91).

boğorçi “aşçı” ~ Türkçe: *bavurçi* < *bavur* (< *bağır*) “karaciğer” (Radloff, Wb.) -çt.

⁶ *elçi ügei*

⁷ *sağa-* “sağmak”, krş. Türkçe: *sağmak* “sağmak” (EUTS, 193)

⁸ *eçen*

⁹ *Borcigin* (oymağı), Çinggis-han’ın soyu, krş. MGT (§ 42).

¹⁰ MGT’nde: *Kıyan*, çoğulu *Kıyat*. *Borcigin*’lerin âilesi (bk. §§ 63, 67).

¹¹ AT, metinde: *yasu*, Moğ. *yasun* ~ *yasu*.

¹² *ecen*, krş. not 8: *eçen*. Metindeki cümle: *ecen carlığ bolba* şeklindedir.

(19) ¹⁻¹ AT, metinde: *ecen boğorci-du carlığ bolba*.

²⁻² AT, metinde: *çi mori baricu bai. bi orosu gebe*.

³ *sayin edür-tü* “iyi günde”

⁴ *bulaka edür-tü* “kötü günde”, krş. Türkçe: *bulğag* = *bulğak*; *bulğa-* “bulanmak, karmakarışık olmak, bozmak, karıştırmak”, *bulğan-* “1. bulanmak, karıştırmak, karışmak, 2. yanılmak”, *bulğanyuk* “karışık, bulanık”, *bulğaşu* “gürültülü, patırtılı” (EUTS, 52).

⁵⁻⁵ bk. § 18, not 1.

Ögelen'e getirdi. O geldikten sonra, üzgün olan Ögelen-ekke, Kassar (ve) onun diğer küçük kardeşleri onu gördü (ve) çok sevindiler. Geri döndükten sonra Temüçin (ve) Belgetei, dokuz yaşından beri görmediği Dei Seçen⁶'in, kızı⁷ Börte Ökin⁷'i Kerülen (nehri) boyunda aramaya gittiler. Kõnggirad'lı Seçen⁸, Çigçer⁹ (ve) Çoçurku¹⁰ (dağlarının) arasında idi.

20 O (Dei Seçen), Temüçin'i görünce çok sevindi. Dei Seçen¹: "Senin küçük (ve) büyük kardeşlerinin, Tayıçigud'un kötü olduğunu biliyordum (ve) üzüntüyle, çaresiz düşünüyordum; şimdi seni gördü-verdim" dedi. O, ²Börte-Kalcin² adlı kızını ona verdi. ³Dei Seçen³ yolda kızına refakat ederken, Kerülen (nehrinin) yakınında vücudu (ve) adaleleri ateşler içindeydi; (onun için) eve (geri) gitti. ⁴Börte-Kalcin⁴'in annesi Cötei⁵ idi. (Babasının yerine) o, kızına refakat ediyordu. Onu (yâni, kızını) Senggür⁶ nehrine (kadar) getirdikten sonra (o da) geriye döndü. Cötei-ekke geri döndükten sonra o, Belgetei'yi, Boğorç'i'yi davet etmek için "sizinle⁸ arkadaş olmak⁸ istiyorum" diyerek yolladı. Belgetei geldikten sonra Boğorç'i, baba (ve) annesine hiç bir şey söylemeden ⁹kambur konur atına⁹ bindi. boz¹⁰ yünden (yapılmış) harmanisini yaydı (ve) Belgetei ile geldi. ¹¹Arkadaşça birleşmenin (ve) anda olmanın âdeti bu idi¹¹. Sonra Senggür ırmağın-

⁶ AT, metinde: *Dei Çiçin*, (P 2) nüshasında: *Dei Seçin*, (U) nüshasında: *Deyi Seçen*.

⁷⁻⁷ krş. § 12: yalnız *Börte*, Moğ. *ökin* "kız".

⁸ AT, metinde: *Dei Çeçen*, krş. not 6.

⁹ MGT'nde: *Çekçer*

¹⁰ MGT'nde: *Çikurku* (veya: *Çuhırku*)

(20) ¹ AT, metinde: *Çiçin*, (U) nüshasında *Deyi Seçen*

²⁻² (U) nüshasında: *Börte Üçin*; krş. *Börte*, *Börte-ücin*, *Börte-ökin*.

³⁻³ AT, metinde: *Dei Çiçin*, (P 2) nüshasında *Dei Seçin*, (U) nüshasında *Deyi Seçen*

⁴⁻⁴ AT, metinde: *Börtekelcin*, (U) nüshasında *Börte Üçin*.

⁵ (U) nüshasında: *Cotai*; MGT'nde: *Şotan*, Pelliot'da: *Çotan*

⁶ MGT'nde: *Sanggür*.

⁷ AT, metinde: *Boğorcu*

⁸⁻⁸ *nöküçüye*, Moğ. *nöker* "arkadaş", krş. Türkçe (Uyg.) *nökär* "maiyet" = *nökür* (EUTS, 138).

⁹⁻⁹ *bögöter kõnggür morin-ıyan*

¹⁰ *boro* < Türkçe: *boz*. (Moğolca: *r* < Türkçe: *z*. Rotatizme örnek teşkil eden kelimedir.)

¹¹⁻¹¹ *tere nöküçegseber nöküçekü yosun*

daki konak yerinden hareket ederek, Kerülen nehrinin menbaındaki Bürge¹² kıyı¹³ sına konduklarında, evlenme hediyesi olarak, Cötei-eke Yesügei beye kara samur¹⁴ kürkü¹⁵ vermişti.

21 O (= Temücin), babasının andası olan Kereyid'li Ong-Çağan'a (o kürkü) gönderdi (ve) giymesini istedi. (Termücin) memleketine geri geldikten sonra, ¹hanların büyük tahtı¹ na oturdu. ²Bu, Tanrı'nın emriyle doğan Temücin Çinggis Çağan'dı². Buddha³'nın Nirvana⁴-ya girmesinden 3250⁵ seneden fazla bir zaman sonra 12⁶ kötü⁷ kağan⁸ doğunca⁹ (ve) bunlar, bütün¹⁰ yaşayan yaratıkları baskı altına almak için, onlara eziyet edince, Buddha'nın emriyle ¹¹Çinggis-Çağan doğdu¹¹. İlk önce beş renkten insanlardan (ve) Dört Yabancı Kavim¹²'den (ve) 361¹³ kabile¹⁴ halkından (ve) 720¹⁵ dil konuşan Çambutvipa¹⁶'dan, onları itaat altına alarak, ¹⁷elleri toprakta ayakları yerde¹⁷ vergi ve haraç olarak Çakravarti¹⁸'nin meşhur kağanı

¹² MGT'nde: *Burgi*

¹³ *erke* "sahil", MGT'nde: *ergi* ay. (bk. § 96.)

¹⁴⁻¹⁴ *ğara bulaka*, MGT'nde: *ğara bulukan*

¹⁵ *daqu*, MGT'nde : *daqu* "kürk"

(21) ¹⁻¹ *ğan yeke oron*

²⁻² *tengri-de-eçe ciyağa-bar törögsen Temücin Çinggis kağan buyu.*

³ *burğan* <1. Skr. *Buddha* "burhan"; 2. yaradan, hâlik, şaman, ilâh, tanrı. <Çin. *bur*+*ğan*=*ğurğan* (EUTS, 53, 54); [Türkçe (Uyg.) *burğan* ~ Moğ. *burğan* (Çin. **bur* (<**but* <Skr. *Buddha*) + Türk-Moğ. *ğan*] (Räsänen, Etym. s. 89 b).

⁴ *nirwan*

⁵ *ğurban mingğan qoyar çağun tabin*

⁶ *arban qoyar*

⁷ *mağu*

⁸ AT, metinde: *ğad* "kaganlar", -*d* (-*t*) Moğolca "çoğul eki"dir. *ğağan* için bk. § 14, not 4.

⁹ *törücü*

¹⁰ *ğamuğ*, bk. § 13, not 2.

¹¹⁻¹¹ *Çinggis Çağan töröbei*

¹² *ulus*

¹³ *ğurban çağun ciran niğen*

¹⁴ *omoğ*

¹⁵ *doluğan çağun korin*

¹⁶ AT, metinde: *ğambudiib*

¹⁷⁻¹⁷ *ğar qacar-a köl köser-e*

¹⁸ AT, metinde: *ğakrayarti*, (G) nüshasında *Çakrawati*, (P 2) nüshasında *Çakrawarti*, (U) nüshasında *Çakirawati*

oldu. Mübarek Çinggis Kağan, ¹⁹ Kara Yılan Yılı ¹⁹'ndandı. Kırkbeş yaşına geldiği zaman, Bing Bars yılında (= 1206), Onon nehrinin menbainda ²⁰ dokuz tuğlu beyaz bayrağı ²⁰nı kaldırdı (ve) ²¹ Büyük Kağan'ların tahtına oturdu ²¹.

Bu paragrafın devamı şöyledir: Kaşar bey isyan edip kaçtığı zaman ²², halkın beyi ²² emir ²³ verdi (ve) Sübegetei Bağatur'un takibe çıkmasını istedi.

¹⁹⁻¹⁹ *qara moğai cil*

²⁰⁻²⁰ *yisün köl-tü çağan tuğ*. Moğ. *tuğ* ~ Türk. (Uyg.) *tuğ* "bayrak, sancak" (EUTS, 251; Alt. Gr. 344 a), *tuğ* ay. (DLT-Dizin, 126 a).

²¹⁻²¹ *kağan yeke oron sağubai*

²²⁻²² *ulus-un ecen*

²³ *carlıg*, krş. Türkçe (Uyg.) *yarlıq*=*yarlıg* "emir, ferman, buyruk" (EUTS, 287)

BİBLİYOGRAFYA VE KISALTMALAR

- Abuşka = *Abuşka Lûgatı veya Çağatay Sözlüğü*. (Hazırlayan : Besim Atalay), Ankara 1970, 452 s.
- Alt. Gr. = Gabain, A. von, *Alttürkische Grammatik*. Leipzig 1950.
- AT. = Altan Topçi.
- ay. = aynı
- Az. = Azerî Türkçesi
- Chuas. = *Huastuanift*. Ankara 1941.
- Çağ. = Çağatayca
- Çin. = Çince
- Çuv. = Çuvaşça
- Çuv. Sözl. = Paasonen, H., *Çuvaş Sözlüğü*. İstanbul 1950.
- DLT - Dizin = *Divanü Lûgat-it-Türk — Dizin*, Ankara 1970, TDK yayını.
- ETY. = Orkun, H. N. *Eski Türk Yazıtları, I-IV*, İstanbul 1936-1941.
- EUTS. = Caferoğlu, A., *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul 1968, TDK yayını.
- İnt. = MGT'nin Moğolca metninin kelime kelime satır arası tercümesi.
- Kalm. = Kalmuk Moğolcası
- Kal. Wb. = Ramstedt, G. J., *Kalmukisches Wörterbuch*, Helsinki 1935.
- Kaz. = Kazan Türkçesi.
- krş. = Karşılaştılar.
- Kırg. = Kırgız Türkçesi.
- Kırg. Sözl. = Yudahin, K. K., *Kırgız Sözlüğü I-II*, Ankara 1945, 1948, TDK yayını.
- Leb. = Lebet Türkçesi.
- Mançu. = Mançuca
- MGT. = Moğolların Gizli Tarihi.
- Moğ. = Moğolca.
- Ord. = Ordos Moğolcası.
- Ork. = Orkun Yazıtları (Orkun Türkçesi).
- Pekarsky = Pekarsky, E., *Yakut Sözlüğü*, İstanbul 1943, TDK yayını.
- Radloff, Wb. = Radloff, W., *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte I-IV*, Sanktpeterburg, 1893-1911
- Räsänen, Etym. = Räsänen, M., *Versuch eines Etymologischen Wörterbuchs der Türk Sprachen*. Helsinki 1969.

Skr. = Sanskrikçe.

Soğd. = Soğdca

Tar. = Tarañçi Türkçesi

Tekin. OT. = Tekin, T., *A. Grammar of the Orkhon Turkic*. Indiana
1968.

Tel. = Teleüt Türkçesi.

Tib. = Tibetçe.

Türk. = Türkçe

Uyg. = Uygur Türkçesi (eski)

Yak. = Yakutça

Yun. = Yunanca